

**Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Соціально-гуманітарний факультет
Кафедра психології та соціальної роботи**

БАУМКЕТНЕР Наталія Андріївна

Проблеми та перспективи інтеграції людей з інвалідністю у суспільний часопростір / Problems and prospects of integrating people with disabilities into the social time and space

спеціальність 231 Соціальна робота
освітньо-професійна програма

кваліфікаційна робота за освітнім ступенем «бакалавр»

Виконала студентка
Групи СР-41
Баумкетнер Наталія Андріївна

Науковий керівник:
к.е.н., доцент
Миколіук С.М.

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«___»_____20__р.
Завідувач кафедри
Гірняк А.Н.

Тернопіль – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

1.1. Визначення та аналіз основних понять

1.2. Законодавче та нормативно-правове забезпечення інтеграції людей з інвалідністю

Висновки до першого розділу

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

2.1. Міжнародний досвід інтеграції людей з інвалідністю та його адаптація до українських реалій

2.2. Ефективність існуючих практик інтеграції: на прикладі молоді та освітнього середовища

2.3. Вплив соціальної взаємодії та інклюзивного середовища на процес інтеграції

Висновки до другого розділу

РОЗДІЛ 3. ОБҐРУНТУВАННЯ ТА РОЗРОБКА СТРАТЕГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ЧАСОПРОСТОРУ ДЛЯ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

3.1. Узагальнення ключових проблем та висновків дослідження

3.2. Стратегічний підхід до вдосконалення суспільного часопростору для людей з інвалідністю

Висновки до третього розділу

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

ВСТУП

Актуальність дослідження. Інтеграція людей з інвалідністю у суспільний простір є однією з найважливіших проблем сучасного соціального розвитку. В умовах зростання глобальної уваги до прав людини та забезпечення рівності, питання інтеграції людей з інвалідністю стає критично важливим для побудови інклюзивного суспільства. Україна, проходячи складні випробування у зв'язку з військовими діями, стикається із загостренням соціальних проблем, що, своєю чергою, значно впливає на реалізацію прав осіб з інвалідністю.

Люди з інвалідністю є важливою частиною суспільства, і їх участь у житті громади сприяє не лише соціальній справедливості, але й економічному та культурному розвитку держави. Проте, попри розвиток законодавства та певні успіхи у впровадженні інклюзивних практик, багато бар'єрів все ще ускладнюють процес інтеграції. Фізична недоступність інфраструктури, низький рівень обізнаності суспільства, соціальні стереотипи та недостатня міжсекторальна співпраця залишаються ключовими проблемами.

Актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю пошуку ефективних шляхів подолання цих бар'єрів, розвитку інклюзивної культури, адаптації кращих міжнародних практик до реалій України, а також формування такого суспільного середовища, яке б забезпечувало рівні можливості для всіх громадян, незалежно від їх фізичних можливостей. Аналіз проблем і перспектив інтеграції людей з інвалідністю дозволить не лише покращити їх якість життя, а й сприятиме формуванню стійкого та згуртованого суспільства.

Дослідження інклюзивного розвитку стали важливим напрямом наукових пошуків як за кордоном, так і в Україні. Серед зарубіжних вчених, які внесли вагомий внесок у цю сферу, можна виділити Д. Асмоглу, З. Бедоса, Е. Дуфло, Д. Робінсона та Р. Левітас. Їхні роботи зосереджені на аналізі механізмів інклюзивного розвитку та питаннях соціального залучення в сучасному суспільстві.

У вітчизняній науці проблематиці інклюзивного зростання та розвитку приділяли увагу такі дослідники, як О. Заярнюк, В. Бочелюк, О. Лесько, А.

Фурман, М. Підгурська, Н. Бутрин-Бока. Їхні праці спрямовані на пошук шляхів подолання бар'єрів для інтеграції людей з інвалідністю в різні сфери суспільного життя.

Об'єктом дослідження є процес соціального включення осіб з фізичними обмеженнями у суспільне життя.

Предмет дослідження - особливості соціальної взаємодії, інклюзивної політики та практик, спрямованих на забезпечення повноцінної інтеграції осіб з інвалідністю у суспільне середовище.

Мета дослідження - здійснити комплексний аналіз процесу інтеграції осіб з фізичними обмеженнями у різні сфери суспільного життя, визначити основні проблеми та запропонувати перспективні механізми їх вирішення для формування інклюзивного середовища.

Завдання дослідження:

1. сформувати категорійно-понятійний апарат, пов'язаний з питанням інтеграції людей з інвалідністю у суспільний часопростір;
2. визначити соціальні, культурні та нормативно-правові чинники, що впливають на процес інтеграції людей з обмеженими можливостями у суспільне середовище;
3. провести аналіз ефективності існуючих підходів та практик соціального залучення людей з інвалідністю в освітній, професійній і соціально-культурній сферах;
4. розробити рекомендації та стратегії вдосконалення процесу інтеграції, спрямовані на створення інклюзивного середовища у сучасному суспільстві.

Методи дослідження: Вирішення поставлених завдань здійснювалося за допомогою теоретичних методів, зокрема аналізу наукової літератури, що дозволило розкрити ключові поняття теми та порівняти різні підходи до інтеграції людей з інвалідністю. Емпіричне дослідження базувалося на опитуванні студентів, спрямованому на оцінку їхньої обізнаності щодо проблем людей з інвалідністю та існуючих бар'єрів. Отримані дані оброблялися за

допомогою якісного аналізу, що дозволило визначити основні тенденції й проблеми, а також узагальнити результати для формулювання висновків і рекомендацій.

Теоретичне значення дослідження полягає у вдосконаленні категорійно-понятійного апарату, що стосується інтеграції людей з інвалідністю у суспільний часопростір, а також у систематизації ключових соціальних та культурних чинників, які визначають особливості цього процесу.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

1.1. Визначення та аналіз основних понять

Інвалідність є соціальним явищем, яке існує в кожному суспільстві, незалежно від його рівня розвитку. Кожна країна, виходячи зі своїх можливостей і пріоритетів, розробляє власну соціально-економічну стратегію щодо людей з інвалідністю. Головне завдання держави полягає у створенні дієвої системи, яка дозволяє громадянам з обмеженими можливостями реалізовувати свої потреби, враховуючи цінності та норми, прийняті в суспільстві.

Політика держави щодо людей з інвалідністю є важливою частиною її внутрішньої стратегії, яка базується на нормативно-правових актах, соціальних програмах та практичних ініціативах. Основою цієї політики є суспільні відносини, що формуються відповідно до інтересів і потреб осіб з обмеженими можливостями. Діяльність держави тісно пов'язана із визначенням ролі та місця людей з інвалідністю у соціальному середовищі, а також зі ставленням до них з боку інших членів суспільства.

Враховуючи особливості тематики дослідження, доцільно зупинитися на визначенні понять «інвалід» та «інвалідність». Особливу увагу приділимо також поняттям «інтеграція» як процесу включення людей з інвалідністю у повноцінне суспільне життя, «суспільний часопростір» як середовищу взаємодії і реалізації соціальних функцій.

Відповідно до Декларації ООН про права осіб з інвалідністю, прийнятої у 1975 році, інвалід – «це будь-яка особа, що не може самотійно забезпечити повністю або частково потреби нормальної особистості та (або) соціального життя в силу недоліку, будь то вродженого чи ні, його (її) фізичних чи розумових можливостей»[9]. Згідно з статтею 2 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», інвалідом визначається

особа, яка має стійкі порушення функцій організму, що в умовах взаємодії із зовнішнім середовищем можуть призводити до обмеження її життєдіяльності. Держава зобов'язана забезпечити такі умови, щоб ця особа могла реалізувати свої права на рівні з іншими громадянами, а також гарантувати їй соціальний захист[23].

Згідно з визначенням, наведеним у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, пояснюється, що інвалід – це людина, яка частково чи повністю втратила працездатність унаслідок поранення, хвороби, каліцтва чи старості, а інвалідність є станом інваліда [2, с. 494].

На основі наведених визначень можна зробити висновок, що поняття «інвалід» характеризує людину, яка має фізичні чи розумові обмеження, що впливають на її здатність повноцінно функціонувати у суспільстві. Ці обмеження можуть бути як вродженими, так і набутими, і вони здатні обмежувати працездатність та життєдіяльність. Водночас держава несе відповідальність за забезпечення рівності прав таких осіб із іншими громадянами та створення умов для їх соціального захисту і підтримки.

Відповідно до статті 1 Закону України "Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні" інвалідність - міра втрати здоров'я у зв'язку із захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження життєдіяльності особи, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав на рівні з іншими громадянами та забезпечити їй соціальний захист[15].

Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю трактує це поняття як: «Інвалідність — поняття, яке еволюціонує і є результатом взаємодії, яка відбувається між людьми з інвалідністю та перешкодами у стосунках і середовищі і яка заважає їхній повноцінній і дієвій участі у житті суспільства на рівні з іншими»[9].

Історичний розвиток суспільств різних країн сприяв формуванню різноманітних уявлень про «інвалідність». Ці уявлення привели до виникнення

п'яти найпоширеніших визначень цього поняття, які й досі залишаються актуальними та мають своєрідні прояви в сучасних державах світу.

Біомедичний підхід трактує «інвалідність» як хворобу або фізичний дефект, що безпосередньо залежить від стану здоров'я людини. Це визначення акцентує увагу на тому, що саме є «нормативним відхиленням» в особі, і розглядає медичний стан виключно як індивідуальну проблему; філантропічний підхід, який історично передував біомедичному визначенню, трактує «інвалідність» як «людську трагедію». У цьому контексті особа з інвалідністю сприймається як об'єкт співчуття та благодійності. Її стан часто розглядається як джерело стресу не тільки для самої людини, але й для її родини, що може супроводжуватися особистим горем, соціальною ізоляцією та знеціненням; соціологічне трактування розглядає «інвалідність» як прояв людської «особливості», що відхиляється від встановлених соціальних «норм». Ця особливість може обмежувати рівну участь у суспільному житті, яку мають решта громадян. У такому контексті «інвалідність» стосується не лише індивідуальних осіб, але й соціальних взаємовідносин, де враховується здатність дотримуватися соціальних норм (наприклад, неможливість, дискримінація, знецінення); економічний підхід до визначення «інвалідності» зосереджується на соціальних витратах. Особи з інвалідністю спричиняють збільшення витрат, пов'язаних із задоволенням їхніх специфічних потреб, таких як лікування, реабілітація чи матеріальна підтримка. Крім того, їхня продуктивність праці може бути обмеженою через меншу інтенсивність роботи чи необхідність адаптації робочих завдань, що, у порівнянні зі здоровими людьми, створює додаткові труднощі; соціально-політичне визначення «Інвалідність» неможливо розглядати ізольовано від соціального і фізичного світу, який інколи є причиною обмежень людей з інвалідністю. «Інвалідність» — це наслідок середовища, що не відповідає можливостям людини[7].

Аналізуючи згадані визначення, помітно, що перші чотири з них об'єднані спільною характеристикою — трактування «інвалідності» обмежується рамками окремої особистості. Такий підхід супроводжується

низкою негативних моментів: знецінюється не лише потенціал людини з інвалідністю, але й її сутність через вказівку на недоліки; помітні тенденції до ізоляції та упередженого ставлення; створюється уявлення, ніби ці люди є додатковим тягарем; у розгляді їхніх проблем та потреб домінує медичний підхід. П'яте визначення має кардинально інший підхід до поняття «інвалідності», оскільки переносить акцент з індивідуальних особливостей на соціальний контекст. Іншими словами, інвалідність розглядається не як проблема окремої людини, а як виклик для суспільства, у якому ця людина стикається з труднощами у самореалізації. Це зумовлено постійним відчуттям тиску через власні особливості та неспроможністю виконувати певні функції на рівні зі здоровими членами суспільства.

У цьому контексті поняття інтеграції набуває особливого значення. Інтеграція (від лат. *integratio* — поповнення, відновлення) — об'єднання будь-яких елементів в одне ціле, а також поєднання та координація дій різних частин цілісної системи; процес взаємозближення і взаємодії окремих структур[8].

К. О. Трихліб трактує інтеграцію як процес, що об'єднує раніше відокремлені частини у єдину структуру. За цим визначенням, інтеграція — це не просто механічне з'єднання елементів, а створення гармонійної взаємодії між ними, яка сприяє підвищенню цілісності та ефективності системи. Такий підхід стає особливо актуальним у сферах, як-от політика, економіка чи соціальні відносини, де гармонізація відіграє ключову роль у досягненні спільних цілей[33].

Соціальна інтеграція — це процес об'єднання слабко пов'язаних об'єктів, таких як індивіди, групи чи держави, у єдину цілісну систему. Ця система характеризується взаємозалежністю та спільними цілями. Основою інтеграції є діяльність людей у межах конкретного суспільного ладу, а її мета — створення інклюзивного суспільства, де кожен має рівні права і можливості та активно бере участь у житті громади.

У педагогіці концепція соціальної інтеграції почала розвиватися в ХХ столітті, спершу в США щодо етнічних і расових меншин, а потім дітей

емігрантів. У 60-х роках термін набув актуальності в Європі, де його стали застосовувати щодо людей з інвалідністю.

Соціальна інтеграція часто пов'язується із соціальною солідарністю, хоча ці поняття розділені в часі. У багатьох країнах створено доступні умови для людей з інвалідністю, проте повна інтеграція залишається викликом через стереотипи та упередження[7].

Гармонійна взаємодія між різними групами є ключем до формування справедливого суспільства, де повага до індивідуальних особливостей відіграє важливу роль у його розвитку. Інклюзивне суспільство сприяє подоланню бар'єрів і створенню сприятливого середовища для кожного, незалежно від фізичних, етнічних чи соціальних відмінностей.

Суспільний часопростір є ключовим поняттям для розуміння соціальних процесів, оскільки він поєднує час і простір у єдину систему, яка впливає на взаємодію людей, культур та інституцій. Як зазначається у дослідженні В.М. Романишин, часопростір міста формує унікальні умови для соціальної взаємодії, де простір виступає ареною для культурного обміну, а час визначає контекст цих процесів[30].

Таким чином, простір і час є основними формами існування матерії, які забезпечують зв'язність і організованість соціальних процесів. Простір визначає співіснування елементів, тоді як час відображає їхню послідовність і розвиток. Суспільний часопростір можна розглядати як інтегративну категорію, яка дозволяє аналізувати соціальні зміни, культурні процеси та взаємодію між різними групами населення.

1.2. Законодавче та нормативно-правове забезпечення інтеграції людей з інвалідністю

В Україні здійснюється інтеграція людей з інвалідністю, зокрема дітей і молоді з особливими потребами, відповідно до міжнародних та національних нормативно-правових документів. Вона охоплює діагностику відхилень у

здоров'ї, визначення ролі держави у підтримці осіб з інвалідністю, а також вдосконалення системи допомоги та правового статусу.

Одним з ключових етапів є впровадження міжнародних документів, зокрема актів ООН, що регламентують доступ до освіти для людей з особливими потребами. Найбільш важливими є Загальна декларація ООН про права людини (1948), яка проголосила рівність прав для всіх[6], а також Декларація про права розумово відсталих осіб (1971). Остання підтверджує їх право на медичне обслуговування, матеріальне забезпечення, освіту та професійну підготовку, а також можливість проживати в сім'ї або спеціалізованих закладах зі сприятливими умовами.

У 1975 році Генеральна Асамблея ООН ухвалила Декларацію про права інвалідів[9], яка проголосила рівність їхніх прав із правами інших громадян та необхідність підтримки для їхньої соціальної інтеграції. Вперше інвалідність почали розглядати не лише як медичну, а й як соціальну проблему.

У 1989 році права людей з інвалідністю були закріплені в Конвенції ООН про права дитини, а після здобуття незалежності Україна ратифікувала ключові міжнародні документи. В цей період державна політика мала переважно компенсаційний характер, зосереджуючись на фінансовій допомозі, проте не враховувала пристосування середовища до потреб осіб з інвалідністю.

Важливим кроком стало ухвалення у 1993 році "Стандартних правил забезпечення рівних можливостей для інвалідів"[32]. Вони визначали механізми реалізації рівних прав у сфері освіти та пріоритетність інтегрованого навчального середовища.

"Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів" стали основою для удосконалення освітньої системи. Вони визначають умови навчання осіб з інвалідністю в інтегрованому середовищі, включаючи доступ до допоміжних послуг (перекладач, супровід тощо) та відповідальність органів загальної освіти за забезпечення освітніх можливостей. Документ наголошує на важливості залучення батьків, громад та організацій до навчального процесу.

Спільне навчання визнано пріоритетним напрямом освіти, але не виключає необхідність спеціальної освіти на окремих етапах реформування[32].

У 1994 році на Всесвітній конференції з освіти осіб з особливими потребами в Саламанці було представлено нову освітню концепцію для дітей з інвалідністю. Саламанська декларація та Рамки дій стали основою для реформування освіти у 92 країнах-учасниках. Вони підкреслюють унікальність кожної дитини та необхідність адаптації навчальних програм до її індивідуальних потреб[31].

Документ закликає забезпечити доступ дітей з особливими потребами до навчання у звичайних школах, використовуючи методи, орієнтовані на їхні потреби. Уряди повинні пріоритетно реформувати освітнє середовище, законодавчо визнати інклюзивну освіту, сприяти обміну досвідом та залученню батьків і громад. Також наголошується на необхідності розробки стратегій діагностики, науково-методичних основ інклюзивного навчання та підготовки педагогів до роботи в такій системі[31].

"Рамки дій щодо освіти осіб з особливими потребами" [31] визначають, що частина дітей у закладах середньої освіти стикається зі значними труднощами через особливі освітні потреби. Документ наголошує, що навчання має адаптуватися до потреб дітей, а не навпаки. Школи повинні розробляти педагогічні заходи, спрямовані на успішне навчання всіх учнів, незалежно від їхніх фізичних чи розумових особливостей.

Концепція інклюзивної школи ґрунтується на принципі "школи для всіх", де увага зосереджується на можливостях дітей, а не на їхніх обмеженнях. Інклюзивні школи мають не лише забезпечувати якісну освіту, а й сприяти усуненню дискримінації та створенню сприятливого середовища.

Документ також визнає різні підходи до освіти осіб з інвалідністю в європейських країнах. У країнах із розвиненою системою спеціальної освіти можуть створюватися осередки інклюзивного навчання, використовуючи досвід спеціалізованих закладів. Такі школи можуть функціонувати як центри

професійної підготовки та підтримки педагогів, а також забезпечувати навчання дітей, які не можуть здобувати освіту у звичайних школах[31].

Країни з недостатньою кількістю спеціальних шкіл повинні розвивати систему інклюзивної освіти та спеціальних послуг, зокрема через координаційні центри. Дакарська декларація наголошує на доступності обов'язкової освіти для всіх дітей, особливо тих, хто має певні обмеження. Конвенція ООН щодо осіб з особливими потребами закріплює їхнє право на освіту без дискримінації [9].

Закон України "Про освіту", ухвалений 5 вересня 2017 року[22], запровадив вагомі позитивні зміни в законодавчому регулюванні інклюзивної освіти. Він закріплює створення інклюзивних і спеціальних груп та класів у навчальних закладах, що дозволяє забезпечити освітній процес для осіб з особливими потребами відповідно до їхніх індивідуальних програм розвитку.

Серед ключових аспектів закону:

- освітні установи формують інклюзивні та спеціальні класи, якщо цього потребує навчальний процес;
- в таких закладах організовують навчання відповідно до індивідуальних потреб і можливостей учнів;
- особи з фізичними, психічними, інтелектуальними чи сенсорними порушеннями отримують необхідні допоміжні засоби для навчання;
- передбачено надання психолого-педагогічної та корекційно-розвиткової підтримки у порядку, встановленому Міністерством освіти і науки України;
- комплексна психолого-педагогічна допомога включає заходи щодо освітнього процесу і розвитку особи, реалізуючи їх через педагогів, медичних і соціальних працівників, а також спеціалістів інклюзивно-ресурсних центрів;
- корекційно-розвиткові заходи спрямовані на компенсацію порушень шляхом розвитку когнітивних здібностей, емоційної сфери та мовлення;
- держава та місцева влада мають створювати інклюзивно-ресурсні центри, щоб гарантувати право на освіту дітям з особливими потребами;

- психолого-педагогічний супровід передбачає заходи підтримки, які закріплені в індивідуальній програмі розвитку дитини[12].

Незважаючи на те, що інклюзивне навчання ще не отримало широкого представлення в офіційних документах, поняття інтегрованої освіти та інтеграції дітей до загальноосвітніх закладів вже закріплені у постановах Кабінету Міністрів та державних освітніх програмах.

З початку 2000-х років в Україні активізувалася законотворча діяльність щодо регламентації освітніх, медичних і соціальних послуг для осіб з інвалідністю. Це сприяло ухваленню низки нормативно-правових актів, зокрема Законів України: "Про державні соціальні стандарти та державні гарантії" (2000 р.)[16], "Про охорону дитинства" (2001 р.)[24], "Про реабілітацію інвалідів в Україні" (2005 р.)[25]. та інших.

Важливим етапом у формуванні соціальної підтримки стало ухвалення Закону України "Про реабілітацію інвалідів в Україні"[25], що відповідає міжнародним стандартам та містить визначення ключових термінів: "інвалід", "дитина-інвалід", "усунення обмежень життєдіяльності" тощо. Закон також передбачає державну типову програму реабілітації осіб з інвалідністю, яка гарантує широкий спектр безоплатних або пільгових послуг, включаючи медичну, психолого-педагогічну, фізичну, професійну, трудову та соціальну реабілітацію. Виконання положень цієї програми є обов'язковим для всіх відповідних установ, незалежно від форми власності та відомчого підпорядкування.

У Доктрині освіти 2002 року закріплено принцип рівного доступу до якісної освіти. Однак у ній інтеграція не розглядається як залучення дітей з інвалідністю до загальноосвітніх шкіл, а скоріше як наближення спеціальних навчальних закладів до загальної освітньої системи [21].

Таким чином, у законодавстві України поступово формуються положення, що стосуються організації інклюзивної освіти для осіб з інвалідністю, створюючи основу для їхнього соціального включення та освітньої інтеграції.

В українському законодавстві поступово закріплюються принципи інклюзивної освіти для осіб з особливими потребами, що підтверджують низка нормативних документів.

Наказ МОН України №849 від 3 листопада 2004 року наголошує, що індивідуальний навчальний план для дітей з особливими освітніми потребами має включати не лише загальноосвітні дисципліни, а й корекційні, реабілітаційні та логопедичні заходи. Зокрема, передбачено проведення індивідуальних та групових занять для дітей, які потребують корекції фізичного чи розумового розвитку[19].

У "Комплексній програмі освіти та фахової підготовки інвалідів" (спільний наказ МОНУ та АПН України від 26.11.2002) визначено ряд заходів[18]:

- створення в кожному районі хоча б одного загальноосвітнього закладу, адаптованого для дітей з інвалідністю;
- відповідальність за організацію таких умов покладена на різні державні установи та громадські організації;
- запровадження нормативів чисельності та введення посад спеціалістів (реабілітологів, психологів, профконсультантів, судоперекладачів);
- забезпечення навчального процесу відповідними фахівцями[18].

Помітні зміни торкнулися системи загальної середньої освіти, зокрема через створення навчально-реабілітаційних центрів та запровадження інтегрованого навчання. В наказі МОН України "Про створення умов щодо забезпечення права на освіту осіб з інвалідністю" (2005 р.) [26] наголошено на важливих соціально-педагогічних аспектах:

- забезпечення доступності навчальних приміщень для осіб з інвалідністю;
- розвиток науково-методичних центрів освіти;
- створення центрів соціальної реабілітації;
- модернізація навчально-матеріальної бази професійно-технічних і вищих навчальних закладів;

- перепідготовка педагогічних кадрів та запровадження спеціальності "Корекційно-реабілітаційна освіта" у ВНЗ.

У 2010 році затверджено "Концепцію розвитку інклюзивної освіти", де інклюзія визначається як комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх закладах. Наголошується на важливості створення сприятливого середовища та залучення батьків до освітнього процесу [17].

З метою покращення навчального процесу 23.04.2018 Міністерство освіти і науки затвердило Типовий перелік спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку дітей з ООП [20]. Україна також здійснила перехід від Міжнародної класифікації хвороб до Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я дітей і підлітків, що є важливим кроком до міжнародних стандартів захисту прав осіб з інвалідністю.

08.06.2018 Міністерство освіти і науки затвердило Примірне положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП у закладах загальної середньої та дошкільної освіти, що підсилює підтримку та адаптацію дітей у навчальному середовищі [13].

Аналіз чинних нормативно-правових актів засвідчує, що сучасна державна політика України у сфері підтримки осіб з інвалідністю, які потребують реабілітації та соціальної інтеграції, має комплексний характер, а держава активно залучена до розв'язання цих питань. Водночас механізми реалізації відповідних процесів перебувають на стадії вдосконалення та розвитку.

Законодавче забезпечення освітньої інтеграції осіб з інвалідністю поки що не є цілісним і потребує подальшого вдосконалення. Вирішення проблемних аспектів правового регулювання їхнього включення до освітнього середовища вимагає модернізації законодавчої бази шляхом внесення відповідних змін та доповнень. Це сприятиме формуванню ефективного правового простору для запровадження інтегрованого навчання в освітніх закладах, забезпечуючи особам з інвалідністю доступ до якісної освіти.

Висновки до першого розділу

Зважаючи на суспільні процеси та значні зміни у соціальній структурі країни, особливу увагу варто приділити вразливим групам населення, зокрема особам з інвалідністю.

Дослідження свідчать, що у науковій літературі досі існує термінологічна неоднозначність щодо поняття "інвалідність", яке потребує особливого ставлення з боку суспільства, науковців та держави.

У цьому розділі проведено аналіз ключової категорії бакалаврської роботи — "інтеграція", що дозволяє стверджувати про багатогранність її тлумачення науковцями у контексті суспільного часопростору.

В Україні сформована законодавча база, спрямована на забезпечення соціальної інтеграції осіб з інвалідністю та гарантування їхнього права на освіту. Проте механізми практичного впровадження окремих положень законодавства у сфері освіти залишаються недосконалими та потребують подальшого удосконалення.

Доведено, що інклюзія, як невід'ємна частина процесу інтеграції, відповідає загальноприйнятим демократичним і гуманістичним принципам, спрямованим на формування суспільної культури ставлення до людей з інвалідністю та забезпечення їхньої соціалізації і самореалізації. Досліджено можливі напрями та моделі співпраці громадських інституцій у вирішенні цієї проблеми, зокрема через механізми університетської освіти.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

2.1. Міжнародний досвід інтеграції людей з інвалідністю та його адаптація до українських реалій

Україна рухається шляхом демократичних, соціальних та правових реформ, що вимагає модернізації системи соціального захисту осіб з інвалідністю. Це сприяє формуванню інклюзивного суспільства та зміцненню основоположних прав, важливих для інтеграції до європейської спільноти.

Європейський досвід демонструє ефективність систем соціального захисту, які поєднують державні та приватні механізми, стабільну законодавчу базу й стратегії доступності та адресності соціальних гарантій. На цьому ґрунтується необхідність гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами, що має передбачати створення сучасної системи соціального забезпечення осіб з інвалідністю.

Соціальний захист осіб з інвалідністю у країнах ЄС спрямований на вдосконалення законодавства щодо пенсійного забезпечення, де розмір виплат визначається як відсоток від середнього заробітку. Окрім цього, важливу роль відіграють механізми підтримки людей, які потребують постійного догляду, а також програми реабілітації та перенавчання.

Законодавство ЄС у сфері соціального захисту має кодифіковану структуру, що сприяє розробці ефективних механізмів забезпечення соціальних прав. Важливим кроком у цьому напрямі стало ухвалення Європейського кодексу соціального забезпечення (1964 р.), який було переглянуто у 1990 р. [5]. В. Л. Костюк та О. Я. Мельник зазначають, що цей Кодекс визначає основні принципи соціального забезпечення, встановлює перелік видів допомоги та заохочує держави-члени ЄС адаптувати внутрішні моделі соціального захисту з урахуванням національних соціально-економічних умов[10].

У країнах Європейського Союзу право на отримання соціальних виплат у разі інвалідності поширюється на всіх громадян, включаючи контрактних працівників і самозайнятих осіб, починаючи з 16 років і до пенсійного віку, як зазначає Н. О. Боднар. Крім того, в окремих державах передбачена можливість добровільного страхування: у Німеччині воно доступне для тимчасових резидентів, у Чехії та Словаччині – для безробітних і студентів, а у Франції та Іспанії – для окремих категорій населення [1].

Однак кожна країна ЄС має унікальну систему соціального захисту, розроблену відповідно до національних особливостей. Тому аналіз досвіду окремих держав-членів є важливим кроком для визначення найефективніших практик, які можуть бути адаптовані до українського контексту, сприяючи вдосконаленню механізмів соціальної підтримки.

Соціальний захист осіб з інвалідністю у країнах ЄС має низку особливостей. В Австрії реабілітаційні заходи пріоритетні перед встановленням пенсії, а їх фінансування здійснюється через пенсійні фонди за умови перспективи відновлення працездатності. Пенсія призначається лише у випадку постійної втрати працездатності, а її розмір залежить від страхового стажу та віку.

У Болгарії право на пенсію по інвалідності мають особи з втратою працездатності понад 50%. Мінімальний страховий стаж залежить від віку: до 25 років – 1 рік, до 30 років – 3 роки, після 30 років – 5 років. Якщо особа має

право на пенсію за віком, виплата по інвалідності не призначається. Виплати регулюються Кодексом соціального страхування.

У Німеччині право на пенсію по інвалідності мають особи, які не можуть працювати понад шість місяців. Відсоток втрати працездатності визначається індивідуально, а особи з показником понад 50% отримують картку *Schwerbebehindertenausweis*. Крім пенсійних виплат передбачені податкові пільги, додаткові дні відпустки, фінансова допомога та квоти для працевлаштування.

У Швеції система соціального захисту включає фінансову допомогу на догляд, підтримку у працевлаштуванні та компенсацію на адаптацію транспорту. Основними законодавчими актами є Кодекс соціального страхування (2010) та Акт про підтримку осіб з функціональними розладами (1993). Пенсія по інвалідності призначається з урахуванням ступеня втрати працездатності та переглядається щорічно відповідно до змін індексу цін [11].

Система соціального захисту в країнах Європейського Союзу ґрунтується на принципах соціальної рівності та єдності, забезпечуючи доступні та фінансово стабільні механізми підтримки осіб з інвалідністю. Водночас однією з основних проблем залишається узгодження законодавчих норм між державами-членами, оскільки соціальні гарантії, механізми їх реалізації та форми надання суттєво варіюються залежно від країни.

Важливим фактором у цій сфері є залежність соціального забезпечення від страхового стажу та інших специфічних умов, які впливають на право отримання відповідних виплат. У багатьох країнах пенсія по інвалідності з досягненням пенсійного віку трансформується у пенсію за віком, а право на соціальні виплати залишається чинним навіть у випадку переїзду до іншої держави.

Впровадження передових європейських підходів у систему соціального захисту України сприятиме створенню дієвої моделі, що відповідатиме потребам осіб з інвалідністю та забезпечуватиме їхню повноцінну участь у суспільному житті.

Аналіз реформування системи соціального захисту в Європейському Союзі може стати цінним джерелом для вдосконалення відповідних механізмів в Україні. Особливий інтерес становлять приклади Румунії та Болгарії—країн, що порівняно нещодавно стали членами ЄС і мають певну соціально-економічну схожість з Україною. Їхній досвід успішного впровадження реформ у сфері соціального забезпечення осіб з інвалідністю може слугувати вагомим орієнтиром для України. Вивчення міжнародної практики демонструє, що ефективна соціальна політика базується на гармонійному поєднанні загальних принципів та особливостей національного законодавства, зокрема у сфері пенсійного забезпечення.

Як правило, розрахунок пенсійних виплат залежить не лише від страхового стажу, а й від інших факторів, які визначають сукупний дохід особи з інвалідністю. Це може призводити до коригування розміру пенсії або навіть її скасування у певних випадках. Таким чином, забезпечується баланс між економічною доцільністю та соціальною справедливістю, а система соціального захисту базується на принципах рівності, недискримінації та інклюзії. Гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами сприятиме формуванню ефективної та справедливої моделі соціального забезпечення осіб з інвалідністю.

Аналізуючи системи соціального захисту в країнах ЄС, можна виділити основні загальні напрямки їхнього розвитку: 1) підтримка інклюзивного суспільства; 2) забезпечення високого рівня життя для осіб з інвалідністю; 3) адресний характер соціальної допомоги; 4) стимулювання професійної зайнятості; 5) доступність соціальних програм; 6) уніфіковані принципи правового регулювання.

При цьому окремі держави-члени ЄС мають свої специфічні особливості. Деякі країни, такі як Франція, Італія, Польща, Болгарія та Румунія, активно розвивають державну систему соціального захисту. Водночас Німеччина, Великобританія, Чехія та Швеція мають потужну систему соціального страхування, що гарантує фінансову підтримку особам з інвалідністю. Крім

того, у низці держав, зокрема в Данії, Швейцарії та Великобританії, значну роль відіграють недержавні механізми соціального захисту [11].

Таким чином, система соціального захисту в ЄС базується на загальних стандартах і водночас враховує національні особливості кожної країни. Україна, прагнучи гармонізувати своє законодавство з європейськими нормами, може використати найкращі міжнародні практики для створення ефективної моделі соціального забезпечення осіб з інвалідністю. Це сприятиме підвищенню рівня життя громадян та розвитку інклюзивного суспільства.

2.2. Ефективність існуючих практик інтеграції: на прикладі молоді та освітнього середовища

Для аналізу досліджуваної проблематики та визначення рівня інтеграції людей з інвалідністю в суспільний та освітній простір, нами було організовано опитувальне дослідження на базі Західноукраїнського національного університету. У його рамках здійснено тренінг, анкетування, і бесіди з 17 студентами спеціальностей «Соціальна робота» та «Соціальне забезпечення».

З метою детального аналізу специфіки інтеграції молоді з інвалідністю в умовах університетського освітнього середовища та виявлення факторів, що сприяють її ефективній реалізації, нами було розроблено опитування (*Додаток А*). Важливим елементом дослідження також стало проведення тематичного тренінгу «Культура безбар'єрного спілкування», який сприяв глибшому розумінню студентами даної проблематики; звіт про проведення цього заходу опубліковано на офіційному сайті університету за адресою: <https://www.wunu.edu.ua/news/27927-trenng-kultura-bezbaryernogo-splkuvannja-v-unversitetskmu-prostor.html>. Питання анкети спрямовані на вирішення наступних завдань:- оцінка рівня доступності міста та освітніх установ для осіб з інвалідністю;

- визначення ролі освіти та засобів масової інформації у формуванні толерантного ставлення до людей з інвалідністю;

- аналіз особистого досвіду спілкування з людьми з інвалідністю;

- оцінка обізнаності про існуючі проблеми та готовності до активної участі у створенні інклюзивного середовища;
- ідентифікація основних бар'єрів, що перешкоджають інтеграції молоді з інвалідністю.

Найперше варто відзначити, що дані першого питання свідчать про суттєву неоднозначність сприйняття доступності міста для людей з інвалідністю. За результатами опитування (Рис. А.1) ніхто із студентів не оцінив інфраструктуру як «Дуже доступну», що може вказувати на відсутність оптимальних умов для повноцінної інтеграції цієї групи населення. Факт відсутності позитивного екстремуму загострює увагу на тому, що навіть найкращі зусилля в галузі забезпечення доступності ще не досягли бажаного рівня. Водночас, основна маса респондентів (близько 64,7%) зазначила, що місто є «Досить доступним». Цей результат натякає на те, що існуючий стан містить певні позитивні моменти, але водночас має численні недоліки, які можуть зрештою впливати на якість життя людей з інвалідністю. Треба розуміти, що саме таке опосередковане задоволення, яке виражається терміном «Досить», свідчить про потенціал для поліпшення в окремих аспектах міської інфраструктури чи сервісів. Однак не менш важливим є той факт, що майже третина респондентів (29,4%) сприймають доступність міста як «Скоріше недоступну». Цей показник вказує на наявність певних бар'єрів, які можуть бути як фізичними (недоступність громадського транспорту, відсутність пандусів чи ліфтів у будівлях), так і організаційними (недостатня інформаційна підтримка або непродумані міські маршрути). Додатково, 5,9% студентів вказали, що місто є «Зовсім недоступним», що свідчить про наявність серйозних системних проблем у частині створення інклюзивного середовища.

Після детального аналізу першого питання щодо доступності міста, доцільно звернути увагу на інший важливий аспект інтеграції – роль освіти у формуванні толерантного ставлення до людей з інвалідністю. З огляду на це, друге питання анкети ставить за мету визначити, як студенти сприймають

вплив освіти на зміну суспільних стереотипів та формування інклюзивного середовища.

Згідно з даними опитування (Рис. А.2), майже половина респондентів (47,1%) однозначно зазначила, що освіта відіграє важливу роль у цьому процесі, що свідчить про високий рівень усвідомлення значущості навчального середовища для зміни традиційних уявлень. Додатково 35,3% студентів відповіли «Скоріше так», що підтверджує позитивну оцінку ролі освіти, хоча й дозволяє припустити наявність елементів певної невпевненості або обмеженості інтерпретації цього впливу. Таким чином, близько 82,4% респондентів сприймають освіту як вагомий чинник, що може сприяти формуванню толерантного ставлення до людей з інвалідністю. З іншого боку, невелика частина учасників опитування висловила більш скептичну позицію: 11,8% респондентів вибрали варіант «Скоріше ні», а 5,9% – «Ні, зовсім ні». Ці відповіді можуть свідчити про різноманітність особистих поглядів та, можливо, вказувати на потребу удосконалення освітніх програм для глибшого інтегрування інклюзивних практик або викликати питання щодо того, чи до кінця розкрито потенціал навчальної спільноти щодо формування відкритості та емпатії.

Після розгляду впливу освіти на формування толерантного ставлення до людей з інвалідністю, наступним логічним кроком є аналіз особистого досвіду спілкування студентів із представниками цієї групи. Це питання дозволяє не лише оцінити рівень знайомства з проблематикою, а й зрозуміти, наскільки регулярними є контакти, які можуть стимулювати розвиток емпатії та практичних навичок взаємодії в інклюзивному середовищі.

Як свідчать зібрані відомості (Рис. А.3), 17,6% респондентів зазначили, що вони мають досвід спілкування "Так, часто", що свідчить про значну практичну взаємодію з людьми з інвалідністю. 29,4% студентів відповіли "Іноді", що може свідчити про певний рівень знайомства, проте без регулярного контакту. Найбільша група, складена з 35,3% респондентів, зазначила, що спілкування з представниками цієї категорії відбувається "Рідко". Нарешті,

17,6% учасників дослідження заявили, що вони "Ніколи" не мали можливості спілкуватися з людьми з інвалідністю.

З огляду на результати аналізу особистого досвіду спілкування студентів з представниками людей з інвалідністю, доцільним є звернути увагу на рівень власної обізнаності респондентів щодо проблем, з якими стикається ця категорія населення. Це питання дозволяє оцінити, наскільки глибоко студенти володіють інформацією, що може стимулювати розвиток емпатії та сприяти активній участі у створенні інклюзивного середовища.

Зі слів респондентів (Рис. А.4), лише 5,9% студентів відзначили, що їхніх знань про проблеми людей з інвалідністю вистачає цілком ("Так, цілком достатньо"), що свідчить про рідкісний випадок повної поінформованості. Натомість, 58,8% респондентів обрали варіант "Достатньо", що вказує на базовий рівень знань, але також підкреслює потребу у глибшому вивченні даної теми. При цьому 35,3% опитаних дійшли висновку, що їхніх знань недостатньо, тоді як варіант "Зовсім недостатньо" не був обраний жодним із студентів.

Після ознайомлення з рівнем обізнаності студентів щодо проблем людей з інвалідністю, увагу варто спрямувати на їхню особисту зацікавленість у впровадженні інклюзивних змін в університетському та міському середовищі.

Наступне питання опитування (Рис. А.5) досліджує, чи готові респонденти активно брати участь у формуванні інклюзивного середовища. За результатами, лише 11,8% студентів обрали варіант «Так, активно», що вказує на високий рівень мотивації серед невеликої групи. Найбільша частина опитаних — 64,7% — зазначила, що готовність до участі існує «за можливості», демонструючи позитивну, але стриману позицію. При цьому по 11,8% респондентів висловили скептичне ставлення, обираючи варіанти «Скоріше ні» та «Ні, не готовий(а)».

Наступним кроком дослідження є оцінка доступності освіти для людей з інвалідністю в Україні, що становить важливу складову інклюзивного розвитку середовища. Як стало відомо (Рис. А.6), більшість студентів (76,5%) вважають, що рівень доступності освіти знаходиться на середньому рівні, що свідчить про

певну стабільність існуючих умов, однак із ознакою можливості поліпшення. Лише 11,8% респондентів оцінили доступність освіти як високу, що може відображати позитивний досвід або оптимістичні очікування окремої групи. Водночас, 11,8% студентів дали оцінку "низька", що підкреслює існуючі проблеми у сфері інклюзивного навчання, а варіант "дуже низька" не було обрано жодним із учасників.

Згідно з отриманою інформацією (Рис. А.7), щодо рівних можливостей працевлаштування для людей з інвалідністю виявило переважно скептичні настрої. Більшість респондентів (58,8%) вважає, що таких можливостей "скоріше ні", що вказує на поширене усвідомлення значних перешкод у цій сфері. Ще 11,8% категорично відповіли "ні, зовсім ні". Таким чином, загалом понад 70% опитаних негативно оцінюють наявність рівних можливостей. Позитивні оцінки зустрічаються значно рідше: 17,6% обрали варіант "скоріше так", а 11,8% – "так, безумовно". Загалом, ці результати підкреслюють думку більшості опитаних про недостатній рівень рівних можливостей для працевлаштування людей з інвалідністю та вказують на необхідність покращення ситуації.

Наступне питання, яке нас зацікавило, стосується доступності культурних та розважальних закладів для людей з інвалідністю. Це питання дозволяє з'ясувати, наскільки студентська аудиторія сприймає можливості відвідування та користування цими закладами, що є важливим індикатором загального рівня соціальної доступності в культурній сфері.

На основі проведеного опитування (Рис. А.8), жоден із студентів не вибрав варіант «Дуже доступно» (0,0%), що свідчить про відсутність позитивного сприйняття даної інфраструктури. Лише 17,6% респондентів оцінили доступність як «Досить доступну», що може вказувати на випадкові успішні приклади, але не відображає загального стану. При цьому абсолютну перевагу мають ті, хто оцінив ситуацію як «Скоріше недоступну» – цей варіант обрали 76,5% студентів. Варіант «Зовсім недоступно» вибрали лише 5,9%, що свідчить про деяку варіативність сприйняття, проте переважно респонденти

бачать значні бар'єри для забезпечення доступності культурних та розважальних закладів для людей з інвалідністю.

Переходячи до наступного аспекту, розглянемо оцінку респондентами доступності транспортної інфраструктури в Україні для людей з інвалідністю (Рис. А.9). Дані опитування (17 учасників) висвітлюють досить критичну картину в цій сфері. Найбільш поширеною виявилася відповідь "частково" – її обрали 64,7% (11 осіб). Це свідчить про те, що, на думку більшості, певні кроки для забезпечення доступності транспорту зроблені, однак вони не є вичерпними, і система загалом не надає можливості для безперешкодного користування нею людьми з інвалідністю. Особливо тривожним є той факт, що 0,0% респондентів, тобто жоден з опитаних, не вважає транспортну інфраструктуру "так, повністю" доступною. Це однозначно вказує на глибокі системні проблеми та відсутність комплексного вирішення питання безбар'єрності у транспортній галузі. Подальший розподіл думок підтверджує наявність серйозних недоліків: 29,4% (5 осіб) оцінили доступність як "ні, недостатньо", а 5,9% (1 особа) – як "зовсім ні". Таким чином, понад третина опитаних (35,3%) прямо вказує на значну або повну непристосованість транспортної інфраструктури до потреб людей з інвалідністю.

Згідно з отриманою інформацією (Рис. А.10), 5 студентів (29,4 %) вважають, що засоби масової інформації відіграють позитивну роль, сприяючи формуванню емпатійного та підтримуючого ставлення до людей з інвалідністю. Найбільша група респондентів (10 студентів або 58,8 %) дала нейтральну оцінку, що свідчить про відсутність вираженого впливу, а позиція негативного впливу не знайшла підтвердження – жоден із респондентів не обрав варіант «Негативна». Лише 2 студенти (11,8 %) зазначили, що важко оцінити роль засобів масової інформації, що може свідчити про неоднозначність сприйняття їхнього впливу.

Щодо технологічних рішень, які можуть допомогти людям з інвалідністю, переважаючою відповіддю стала опція «Всі варіанти відповідей» (82,4 %) (Рис. А.11). Це свідчить про те, що майбутні фахівці віддають перевагу

комплексному підходу, в якому спеціалізоване програмне забезпечення, адаптовані гаджети та робототехніка використовуються разом для забезпечення максимальної ефективності підтримки осіб з інвалідністю. Окремо кожен із зазначених варіантів отримав лише по 5,9 %, що підтверджує думку про необхідність інтегрованих технологічних рішень.

У питанні про те, чи приділяється в Україні достатня увага питанням психологічної підтримки людей з інвалідністю та їхніх родин, результати опитування свідчать про певний компроміс у сприйнятті цієї проблематики (Рис. А.12). Жоден із студентів не обрав варіант «Так, безумовно», а крайньо негативну відповідь «Ні, зовсім ні» також не підтримали. Найбільша група респондентів (12 студентів, 70,6 %) дала відповідь «Скоріше так», що вказує на те, що більшість респондентів вважають, що увага до питань психологічної підтримки все ж існує, хоча й може бути недостатньою. Однак 5 студентів (29,4 %) висловили сумніви у цьому, обравши варіант «Скоріше ні».

Перейдемо до питання щодо ставлення до інклюзивної освіти. В цьому питанні студенти мали можливість висловити свою думку про доцільність та необхідність інтеграції осіб з інвалідністю в освітній процес. Аналіз отриманих відповідей показує (Рис. А.13), що абсолютна більшість респондентів вибрала варіант «Позитивно, це необхідно» – 15 студентів, що становить 88,2 %. Це свідчить про ясну та однозначну підтримку інклюзивної освіти серед майбутніх фахівців. Лише 2 студенти (11,8 %) дали відповідь «Важко відповісти», тоді як варіанти нейтральної чи негативної оцінки не були обрані.

У наступному питанні студенти могли обрати конкретні типи бар'єрів або комплексне їх сприйняття (Рис. А.14). Найбільша частина респондентів (70,6 %, тобто 12 студентів) обрала варіант «Всі варіанти відповідей», що свідчить про розуміння проблеми як різнобічної, де фізичні та соціальні перешкоди тісно переплетені. Окремо 17,6 % респондентів вказали на фізичні бар'єри (наприклад, відсутність пандусів та ліфтів), а 11,8 % — на соціальні, що включають стереотипи та упередження. Варіант економічних бар'єрів не

отримав жодних голосів, що може свідчити про меншу актуальність цього аспекту в сприйнятті студентами даної проблематики.

Перейдемо до останнього питання, де визначається, чи вважають студенти, що кожен з нас може зробити свій внесок у підтримку інтеграції людей з інвалідністю. На основі зібраних даних (Рис. А.15), 11 студентів (64,7 %) обрали варіант «Так, безумовно», що свідчить про високу віру в особисту відповідальність і можливість впливу на позитивні зміни. П'ять студентів (29,4 %) підтримали відповідь «Скоріше так», що теж вказує на готовність брати участь у підтримці інтеграції, але з певними застереженнями. Лише 1 респондент (5,9 %) висловив скептицизм, обираючи варіант «Скоріше ні», а варіант «Ні, не думаю» не отримав жодного голосу.

На питання, частини другої, «які приклади позитивних дій сприяють інтеграції людей з інвалідністю в суспільство?» відповіді студентів демонструють багатофакторний підхід до інтеграції людей з інвалідністю, який охоплює як соціально-педагогічні, так і інфраструктурні та економічні аспекти. Респонденти наголошують на важливості реформування освітнього процесу – впровадження інклюзивної освіти та спеціалізованих предметів, спрямованих на формування правильного ставлення до людей з інвалідністю, а також інтеграцію учнів з інвалідністю у загальноосвітні заклади. Такий підхід сприяє ранньому формуванню толерантності і зміцненню соціальних зв'язків. Крім того, більшість студентів звертає увагу на необхідність створення безбар'єрного середовища, яке включає фізичну доступність через встановлення пандусів, ліфтів, тактильних доріжок та організацію доступного громадського транспорту. Ці пропозиції відображають розуміння того, що фізичні перепони суттєво обмежують мобільність осіб з інвалідністю і, відповідно, їхню участь в усіх сферах суспільного життя. Деякі відповіді підкреслюють важливість створення умов для працевлаштування, що включає розробку спеціальних робочих місць та адаптивних умов праці. Також окрема група респондентів виділяє роль соціальної та психологічної підтримки, зазначаючи, що підвищення обізнаності суспільства – через інформаційні кампанії та

організацію заходів, спрямованих на зниження стереотипів – може сприяти більш гармонійному сприйняттю людей з інвалідністю (Рис. А.16).

Наступні відповіді студентів базувалися на двох питаннях: одному, де вони описували випадки прояву емпатії та підтримки щодо людей з інвалідністю (питання 2), і іншому, де зауважували випадки дискримінації (питання 4).

У відповіді на питання 2 студенти навели конкретні ситуації, коли вони свідчили або брали участь у допомозі людям з обмеженими можливостями. В деяких випадках це був простий акт допомоги в публічному транспорті — водій або пасажери допомагали людині на візку, інший учасник допомагав зайти до автобуса, надавши фізичну підтримку. Незалежно від форми допомоги, такі дії викликали позитивні емоції: відчуття поваги, тепла, гордості та морального задоволення, а також переконання в тому, що ключовим у підтримці є рівне ставлення і готовність допомогти за згодою людини, що потребує підтримки. При цьому деякі респонденти зазначали, що їм не доводилося стикатися з подібними ситуаціями, що може свідчити про нерівномірний досвід контакту з цією групою (Рис. А.17).

У відповіді на питання 4 слухачі згадували випадки, коли вони були свідками дискримінації стосовно людей з інвалідністю. Зокрема, згадували ситуації в закладах громадського харчування, де певні працівники ігнорували осіб з порушенням слуху, чи випадки, коли людину відмовляли прийняти на роботу через її стан. Також відзначали інцидент із заборонаю на участь дітей з синдромом Дауна у шкільних заходах. Емоційною реакцією на такі ситуації були обурення, розчарування, сором та бажання втрутитися для виправлення ситуації чи підтримки постраждалого. Декілька респондентів підкреслили важливість активного протидії дискримінації через навчання толерантності та підтримку осіб з інвалідністю у суспільстві (Рис. А.19).

Попри те, що попередні відповіді демонстрували контраст між пережиттям позитивних прикладів підтримки та гострими реакціями на дискримінацію, природним продовженням аналізу є зосередження уваги на

тому, які саме сфери життя людей з інвалідністю потребують найбільшої уваги з боку суспільства та держави (Рис. А.18). Відповіді студентів свідчать про системне бачення проблематики, де переважає потреба у розвитку інклюзивних умов у кількох ключових напрямках. Студенти багаторазово відзначали важливість розширення можливостей для працевлаштування, що дозволить людям з інвалідністю реалізувати свої професійні здібності та забезпечити рівноправну участь у житті суспільства. Разом із цим низка респондентів наголошувала на необхідності доступної та якісної освіти як основи для формування майбутнього, де кожен матиме рівний старт. Не менше згадувались аспекти, пов'язані з медичним обслуговуванням – хоча деякі респонденти вказували, що ця сфера вже достатньо розвинена, все ж освіта та працевлаштування залишаються провідними викликами. Крім того, окремо зазначали потребу у фінансовій підтримці, адаптації навчальних програм та зміні ставлення суспільства, що свідчить про всебічний характер проблем інтеграції.

Відповіді студентів на п'яте питання (Рис. А.20) виявляють комплексний підхід до вирішення проблеми доступності в університеті та місті для людей з інвалідністю. Респонденти розглядають цю задачу відразу з кількох перспектив. Значна частина відповідей наголошує на необхідності модернізації фізичної інфраструктури: встановлення пандусів, ліфтів, спеціально обладнаних транспортних засобів із низькою підлогою, а також впровадження систем навігації, наприклад, озвучуваних світлофорів та спеціальних доріжок. Ці заходи сприятимуть поліпшенню умов пересування та забезпеченню безперешкодного доступу до різних установ. Окрім цього, студенти підкреслюють важливість впровадження організаційних рішень, які дозволять розробити альтернативну систему надання послуг для осіб з інвалідністю. До таких рішень відносять адаптацію робочих місць, проведення тренінгів з метою підвищення обізнаності та толерантності серед студентської спільноти, а також інформаційні кампанії щодо прав осіб з інвалідністю. Деякі респонденти

звертають увагу на можливість залучення волонтерської допомоги як додаткового ресурсу для полегшення добирання до закладів освіти та роботи.

На основі аналізу відповідей студентів, отриманих як у вигляді закритих варіантів, так і у розгорнутих відповідях, можна зробити наступні висновки щодо інтеграції та інклюзивності для осіб з інвалідністю в сучасному суспільстві.

Дослідження показало, що рівень доступності міського середовища, транспортної інфраструктури, культурних та розважальних закладів перебуває на проміжному або низькому рівні, що свідчить про значні фізичні та організаційні бар'єри. Респонденти вказали на необхідність модернізації інфраструктури шляхом встановлення пандусів, ліфтів, адаптованих транспортних засобів, озвучуваних світлофорів та тактильних доріжок. Такі заходи є критичним чинником для підвищення мобільності та забезпечення безперешкодного доступу до установ і сервісів (Діаграма А.1).

Щодо освітньої сфери, відповіді демонструють майже однозначну підтримку інклюзивної освіти. Понад 88 % студентів підтвердили її необхідність, що свідчить про високий рівень формування ідеологічної бази для майбутніх спеціалістів. Проте ринок працевлаштування для осіб з інвалідністю отримав переважно негативну оцінку: більшість респондентів вказали на відсутність рівних можливостей, що свідчить про необхідність системних реформ у створенні умов для працевлаштування та професійної інтеграції цієї категорії.

Також відзначається, що студенти мають досить базовий рівень обізнаності щодо проблем, з якими стикаються люди з інвалідністю, що, з одного боку, свідчить про їх залученість до проблематики, а з іншого – вказує на потребу в подальшому поглибленні знань через спеціалізоване навчання та тренінги. Аналіз відповідей на питання про роль засобів масової інформації показав, що медіа переважно сприймаються як нейтральний чинник, який не має вираженого позитивного чи негативного впливу на формування суспільної

думки, проте потенціал для позитивних змін існує за умови активної інформаційної політики.

Розгорнуті відповіді на питання, що стосувалися особистого досвіду емпатії або дискримінації, виявили існування як прикладів активної соціальної підтримки, так і випадків, що викликають негативні емоції, такі як обурення та розчарування. Позитивні приклади демонструють, що навіть невеликі акти підтримки сприяють формуванню відчуття спільності, поваги та морального задоволення, тоді як ситуації дискримінації підкреслюють невідкладну потребу у формуванні більш толерантного та активного ставлення до осіб з інвалідністю.

Відповіді, що стосуються пріоритетних сфер, які потребують найбільшої уваги, вказують на комплексний характер проблеми. Основним напрямком є забезпечення якісної інклюзивної освіти та створення умов для працевлаштування, що дозволить особам з інвалідністю реалізувати свій потенціал і забезпечити рівноправну участь у соціально-економічному житті. Додатково, необхідне покращення медичних послуг, адаптації фізичного середовища та надання системної фінансової підтримки.

Щодо кроків, спрямованих на покращення доступності університету та міського простору, студенти пропонують як технічні, так і організаційні рішення. Відповіді свідчать, що модернізація інфраструктури, зокрема, встановлення пандусів, адаптованих транспортних засобів і розробка спеціальних навігаційних систем, повинні доповнюватися заходами з підвищення свідомості та профілактики дискримінації через тренінги і інформаційні кампанії.

Таким чином, результати опитування свідчать про необхідність комплексного, багатовимірного підходу до розв'язання проблем інтеграції осіб з інвалідністю. Поєднання інфраструктурних інновацій, реформ у сфері освіти і працевлаштування, а також соціально-психологічної підтримки створить умови для реальної інклюзії, що є ключовим завданням сучасного суспільства і

державної політики. Цей напрям вимагає системних змін і спільних зусиль усіх учасників соціального життя.

2.3. Вплив соціальної взаємодії та інклюзивного середовища на процес інтеграції

За результатами опитування, проведеного серед респондентів, було виявлено низку проблем, що свідчать про недостатній рівень практичних комунікативних навичок при взаємодії з особами з інвалідністю. Незважаючи на виражене позитивне ставлення до ідеї інклюзивної освіти, дані свідчать про те, що студенти не мають глибоких знань щодо специфіки безбар'єрного спілкування. Їхній досвід контакту з представниками цієї соціальної групи є обмеженим, що свідчить про відсутність як практичних, так і теоретичних знань щодо етичних норм та коректних моделей взаємодії.

Ці результати розкривають проблему недостатньої ознайомленості з основами безбар'єрного спілкування, що унеможлиблює формування навичок створення справді інклюзивного середовища у навчальному просторі. Сучасний університетський контекст вимагає від майбутніх фахівців не лише здобуття загальних знань, але й опанування специфічних комунікативних стратегій, які дозволяють ефективно й комфортно взаємодіяти з усіма членами спільноти незалежно від фізичних чи інших особливостей.

Визнаючи потребу у зміні підходів до навчання та практичного застосування принципів безбар'єрного спілкування, було прийнято рішення про проведення спеціалізованого тренінгу (*Додаток Б*). Цей захід був розроблений з метою не лише передачі теоретичних знань, але й активного формування практичних навичок через використання інтерактивних методів навчання. Для цього була створена презентація «Культура безбар'єрного спілкування в університетському просторі», яка систематично розкриває поняття безбар'єрності, описує різноманітні види життєвих обмежень та містить рекомендації щодо етичної і ефективної комунікації з особами з інвалідністю.

Побудова цього тренінгу базувалася на аналізі реальних даних, отриманих від студентської аудиторії, що дозволило адаптувати навчальні матеріали до конкретних потреб цільової групи. Важливим аспектом стала інтеграція теоретичного матеріалу, викладеного в презентації, із практичними вправами, завдяки чому учасники отримали можливість відпрацювати коректні моделі взаємодії у безпечному навчальному середовищі.

Соціальна взаємодія грає визначальну роль у створенні умов для успішної інтеграції осіб з інвалідністю у навчальний та соціальний простір. З наукової точки зору, якісна міжособистісна комунікація сприяє формуванню довіри, взаєморозуміння та спільних ціннісних орієнтирів, що є необхідними для подолання бар'єрів, пов'язаних із стереотипними уявленнями. Дослідження в галузі соціальної психології та педагогіки показують, що ефективні форми комунікації, побудовані на взаємній повазі та емпатії, дозволяють не тільки покращувати особистісні компетенції, але й стимулювати адаптацію осіб з інвалідністю в рамках загальної соціальної системи.

На базі теоретичних моделей (з-поміж яких актуальною є когнітивно-соціальна теорія) встановлено, що активна участь у соціальній взаємодії сприяє формуванню позитивних установок і зменшенню упередженості, які традиційно є перешкодою для інтеграції. Коли кожен учасник комунікаційного процесу сприймається як рівноправна особистість, формується безпечний простір для відкритого обміну думками і почуттями, що особливо важливо для представників осіб з інвалідністю.

В контексті освітнього середовища, де майбутні фахівці набувають не лише професійних знань, але й соціальних навичок, формування абсолютно нових форм комунікації є критично важливим. Розвиток здатностей до активного слухання, здатності будувати діалог без упереджень і встановлювати конструктивний контакт із представниками різних соціальних груп стає основою для подолання існуючих бар'єрів. Таким чином, інтеграційний потенціал університетського простору безпосередньо залежить від того, наскільки ефективно організована соціальна взаємодія між його членами.

Презентація «Культура безбар'єрного спілкування в університетському просторі» була систематично побудована з метою забезпечення як теоретичного ознайомлення, так і практичного застосування принципів безбар'єрного спілкування. Спочатку в ній було сформульовано основне поняття «безбар'єрність», яке розуміється як рівність можливостей для всіх осіб незалежно від фізичних, сенсорних чи інших обмежень. Це поняття виходить далеко за рамки наявності фізичних засобів доступності, підкреслюючи важливість взаємної поваги та відкритості у всіх формах соціальної взаємодії.

Подальший розділ присвячено огляду видів обмежень життєдіяльності. У цьому блоці матеріал подано роздільно для кожного типу проблем: від порушень опорно-рухового апарату до порушень зору, слуху, мовлення та навіть тих, які не завжди очевидні зовнішнім виглядом (так званої невидимої інвалідності). Для кожного було наведено приклади з реального життя, що допомогло слухачам краще зрозуміти, як конкретні обмеження впливають на повсякденну активність людини та як вони можуть вплинути на її комунікаційний процес.

Заклучна частина презентації зосереджена на практичних рекомендаціях щодо взаємодії з особами, які пересуваються на кріслі-колісному. Тут детально розкрито, як важливо безпосередньо звертатися до самої особи, а не до її супроводжуючого. Наголошується на збереженні контакту погляду, використанні м'яких вербальних і невербальних сигналів, ввічливості при пропозиції допомоги та дотриманні принципів делікатності, що дозволяє уникнути акцентування уваги на фізичному статусі людини. Такий підхід спрямований на створення комфортного середовища для спілкування.

Також під час проведення тренінгу використовувалися інтерактивні методи, які дозволили учасникам не лише засвоїти теоретичний матеріал, але й відпрацювати навички практичного застосування правил безбар'єрного спілкування. Одним із ключових підходів були рольові ігри, під час яких студенти мали змогу відтворити конкретні ситуації, що ілюструють типові

сценарії взаємодії з особами, які мають фізичні чи сенсорні обмеження. У симульованих ситуаціях кожен учасник отримував завдання зіграти роль як людини, що потребує допомоги, так і супутника або свідка, що демонструє правильну модель спілкування. Це дозволяло практично відчувати нюанси етичного підходу, зосередившись на прямих зверненнях до людини, збереженні контакту погляду та ненав'язливості при пропозиції допомоги.

Окрім рольових ігор, для закріплення засвоєного матеріалу було застосовано кейс-стаді. У цій формі тренінгу учасники працювали над аналізом конкретних сценаріїв із життя, в яких порушувалися принципи безбар'єрного спілкування. Розглядаючи проблемні ситуації, студенти спільно обговорювали можливі шляхи вирішення, аналізували альтернативні підходи і обирали оптимальні стратегії взаємодії. Такий підхід сприяв не тільки засвоєнню теоретичних концепцій, але й розвитку критичного мислення та навичок прийняття рішень у складних комунікативних ситуаціях.

Для забезпечення максимальної ефективності навчального процесу було організовано також групові обговорення. Під час колективних дискусій кожен учасник міг поділитися своїми спостереженнями, досвідом і враженнями від виконання інтервенційних завдань. Ці обговорення створили атмосферу відкритого діалогу, сприяючи формуванню взаємної підтримки та пошуку кращих моделей взаємодії. Завдяки цьому студенти змогли не лише ознайомитися з принципами ефективної комунікації, але й відчувати, як ці принципи реалізуються в реальних життєвих ситуаціях.

Під час тренінгу спостерігалось помітне підвищення усвідомлення важливості емпатійного ставлення серед студентів. Учасники, виконуючи рольові ігри та кейс-стаді, зауважили, що здобуте розуміння принципів безбар'єрного спілкування дозволило їм переосмислити свої попередні стереотипні уявлення про взаємодію з людьми з інвалідністю. Серед ключових результатів варто виділити зростання рівня уваги до невербальних сигналів під час комунікації, чітке розуміння важливості прямого звернення до самої особи і усвідомлення нюансів ненав'язливої пропозиції допомоги.

Практична частина тренінгу дала можливість студентам реально відчувати різницю між формальним спілкуванням і взаємодією, заснованою на повазі та відкритості. Завдяки інтерактивним завданням, що передбачали симуляцію реальних ситуацій, було зафіксовано зниження бар'єрів у сприйнятті іншості. Студенти почали демонструвати нові комунікативні стратегії, які дозволяють не тільки ефективно передавати інформацію, а й створювати атмосферу довіри та підтримки. Це спостерігалось як під час рольових ігор, так і в обговореннях, коли учасники активно ділилися власними враженнями та пропонували практичні варіанти вирішення конфліктних ситуацій.

Отримані результати свідчать, що зміна ставлення, яка відбулася завдяки тренінгу, має позитивний вплив на загальний процес інтеграції студентів у культуру інклюзивності. Практичні навички, відпрацьовані під час заходу, сприяють формуванню більш відкритого та адаптивного комунікативного середовища, де кожен учасник має внутрішню мотивацію до взаємодії на засадах рівності та взаємоповаги.

Висновки до другого розділу

Аналіз законодавчих норм і моделей соціального захисту країн Європейського Союзу продемонстрував, що ефективна інтеграція базується на гармонізації державних механізмів, реабілітаційних програм і підтримки, яка забезпечує цілісну соціальну адаптацію. Водночас, дослідження свідчать, що в Україні існує чітка потреба у вдосконаленні практичних механізмів впровадження законодавчих положень, спрямованих на забезпечення належного рівня доступності освіти та соціальних послуг для осіб з інвалідністю.

Емпіричне дослідження, проведене серед студентської аудиторії, виявило неоднозначність сприйняття існуючих умов доступності міського та освітнього простору, а також показало, що більшість опитаних студентів не володіють достатніми практичними навичками для ефективної взаємодії з людьми з інвалідністю. Отримані результати підкреслюють, що, незважаючи на високий

рівень підтримки інклюзивної освіти як ідеї, практичне впровадження безбар'єрного спілкування залишається проблематичним. Результати анкети демонструють як позитивні аспекти теоретичного усвідомлення важливості інтеграції, так і певні прогалини у формуванні практичних компетенцій, необхідних для адаптивної соціальної взаємодії.

Проведене дослідження також висвітлює важливість створення сприятливого комунікативного середовища, що базується на принципах толерантності, активного слухання та емпатії. Практична частина, заснована на інтерактивних методах навчання – рольових іграх, кейс-стаді та групових обговореннях – підтверджує, що саме через зміни у комунікативній поведінці можна поступово подолати існуючі бар'єри та стимулювати процес соціальної інтеграції. Загальна інтеграція, як процес, отримує свій всебічний характер у зв'язку з труднощами як фізичного, так і організаційного забезпечення доступу, що вимагає комплексного підходу до реформування системи соціального захисту та освітніх практик.

Таким чином, ефективна інтеграція осіб з інвалідністю у суспільстві можливе лише за умови синхронізації реформ у правовій, соціальній і освітній сферах, що забезпечує створення умов для повноцінного впровадження інклюзивних принципів. Отримані висновки створюють міцну наукову основу для подальших досліджень та розробки інтервенційних заходів, спрямованих на формування реалістично інтегрованого, рівноправного та підтримуючого суспільства.

РОЗДІЛ 3. ОБҐРУНТУВАННЯ ТА РОЗРОБКА СТРАТЕГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ЧАСОПРОСТОРУ ДЛЯ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

3.1. Узагальнення ключових проблем та висновків дослідження

Виконане дослідження, присвячене проблемам та перспективам інтеграції людей з інвалідністю у суспільний часопростір, дозволило всебічно проаналізувати цей складний процес, ідентифікувати низку актуальних проблем та сформулювати обґрунтовані висновки. Ці результати є важливим підґрунтям для розробки дієвих стратегічних напрямів, спрямованих на покращення існуючої ситуації, що особливо важливо в контексті поточних соціальних та воєнних викликів, перед якими постала Україна.

На теоретико-методологічному рівні аналізувало виявлено фундаментальні чинники, що стримують ефективну інтеграцію. Одним з таких чинників є наявна термінологічна та концептуальна неоднозначність у науковому дискурсі щодо ключових понять, таких як "інвалідність", "інтеграція" та "суспільний часопростір". Існування різних моделей розуміння інвалідності, зокрема біомедичної та соціально-політичної, суттєво впливає на формування державної політики та суспільних практик. Не менш вагомою є проблема недосконалості нормативно-правового забезпечення та, що важливіше, механізмів його практичної реалізації. Попри значний масив законодавчих актів як на міжнародному, так і на національному рівнях, багато положень мають декларативний характер, бракує ефективного фінансового підґрунтя та чіткої координації між відповідальними структурами, що ускладнює створення дієвого правового поля, особливо у сфері освітньої інтеграції.

Емпіричне дослідження підтвердило та конкретизувало теоретичні висновки, виявивши значні практичні перешкоди. Насамперед, гостро стоїть проблема фізичних та інфраструктурних бар'єрів. Результати проведеного

опитування студентської молоді свідчать про критично низький рівень фактичної доступності міського середовища, освітніх установ, а також культурно-розважальних закладів для осіб з інвалідністю. Це значно обмежує мобільність та соціальну активність даної категорії громадян. У сфері освітньої інтеграції, незважаючи на загальну підтримку інклюзивних підходів, існують серйозні виклики, пов'язані з недостатньою адаптованістю навчальних програм, браком спеціальних засобів навчання та необхідністю підвищення кваліфікації педагогічних працівників для роботи в інклюзивному середовищі. Проблемною залишається і сфера працевлаштування, де особи з інвалідністю часто стикаються з відсутністю рівних можливостей, що підкреслює нагальну потребу у системних змінах та створенні адаптованих робочих місць.

Не менш важливими є соціально-психологічні бар'єри. Дослідження виявило недостатній рівень обізнаності суспільства, зокрема студентської молоді, щодо проблем людей з інвалідністю, а також обмеженість їхнього особистого досвіду взаємодії та практичних навичок безбар'єрного спілкування. Наявність стійких соціальних стереотипів та упереджень, а також зафіксовані випадки дискримінації створюють напружену атмосферу та перешкоджають повноцінній інтеграції. Питання психологічної підтримки осіб з інвалідністю та їхніх родин також потребує більшої уваги. Роль засобів масової інформації у формуванні позитивного суспільного ставлення наразі оцінюється як переважно нейтральна, що вказує на невикористаний потенціал у цій сфері.

Таким чином, узагальнюючи результати теоретичного та емпіричного аналізу, можна констатувати, що процес інтеграції людей з інвалідністю в Україні має комплексний та багатогранний характер. Виявлено значний розрив між законодавчими деклараціями та реальною практикою забезпечення прав і можливостей для цієї категорії громадян. Ефективна інтеграція неможлива без формування справжньої інклюзивної культури, що передбачає не лише усунення фізичних перешкод, але й подолання соціально-психологічних бар'єрів, підвищення рівня суспільної обізнаності та розвиток навичок

емпатійної взаємодії. Хоча міжнародний досвід пропонує цінні орієнтири, його успішне впровадження вимагає ретельної адаптації до національних умов.

Виявлені проблеми та сформульовані висновки чітко вказують на нагальну необхідність розробки та імплементації цілісної, науково обґрунтованої стратегії, спрямованої на кардинальне поліпшення ситуації та створення дієвих механізмів для повноцінної інтеграції людей з інвалідністю в усі сфери суспільного життя.

3.2. Стратегічний підхід до вдосконалення суспільного часопростору для людей з інвалідністю

Узагальнення ключових проблем та висновків дослідження переконливо продемонструвало наявність системних та багатоаспектних бар'єрів, що перешкоджають повноцінній інтеграції людей з інвалідністю у суспільний часопростір України. Виявлені теоретико-методологічні неузгодженості, недосконалість нормативно-правової бази та механізмів її реалізації, інфраструктурні обмеження, а також глибоко вкорінені соціально-психологічні стереотипи та комунікативні труднощі свідчать про те, що фрагментарні чи ізольовані заходи не здатні кардинально змінити ситуацію. Саме тому виникає нагальна необхідність у розробці та впровадженні комплексного, науково обґрунтованого стратегічного підходу, який би дозволив системно впливати на існуючі виклики та створювати умови для реальних позитивних зрушень.

Метою пропонованого стратегічного підходу є створення справді інклюзивного та безбар'єрного суспільного часопростору для людей з інвалідністю в Україні, де кожна людина, незалежно від своїх функціональних обмежень, матиме рівні можливості для участі в усіх сферах життя, самореалізації та захисту своїх прав. Досягнення цієї мети передбачає вирішення низки ключових завдань, зокрема: вдосконалення законодавства та інституційного забезпечення політики інтеграції; формування універсально доступного фізичного, інформаційного та цифрового середовища; модернізацію освітньої системи на засадах інклюзії; подолання суспільних стереотипів та

розвиток культури безбар'єрності; розширення економічних можливостей та сприяння зайнятості; а також забезпечення доступності якісних соціальних та медичних послуг.

Розробка та реалізація цього стратегічного підходу має ґрунтуватися на фундаментальних засадах, що забезпечать його цілісність та ефективність. Наріжним каменем є безумовне дотримання прав людини, гарантуючи, що всі аспекти стратегії базуватимуться на визнанні, повазі та захисті прав і свобод осіб з інвалідністю, відповідно до міжнародних стандартів та національного законодавства. Важливим є пріоритетне впровадження підходів універсального дизайну при створенні та модернізації оточуючого середовища, послуг та технологій, щоб вони були максимально придатними для використання всіма без винятку. Успіх стратегії неможливий без налагодження ефективної міжсекторальної співпраці, що передбачає об'єднання зусиль та координацію дій державних органів, місцевого самоврядування, громадського сектору, бізнесу та науково-освітніх кіл. Неодмінною умовою є активна та значуща участь людей з інвалідністю та їхніх представницьких організацій на всіх етапах – від розробки до моніторингу та оцінки, реалізуючи принцип "Нічого для нас без нас". Усі стратегічні рішення та заходи мають спиратися на доказовість та наукову обґрунтованість, використовуючи результати досліджень, аналіз даних та передовий досвід. Для забезпечення довготривалого ефекту, стратегія повинна орієнтуватися на сталість впроваджуваних змін, їх інтеграцію у суспільні практики та інституційні механізми, а також на превентивні заходи. Нарешті, ключовим є особистісно-орієнтований підхід, що полягає у врахуванні індивідуальних потреб, здібностей та уподобань кожної людини з інвалідністю при розробці та наданні підтримки.

Дотримання цих основоположних принципів дозволить сформулювати та реалізувати такий стратегічний підхід, який не лише усуватиме існуючі перешкоди, але й сприятиме побудові суспільства, що цінує різноманітність та забезпечує гідне життя для всіх своїх членів.

Першочерговим стратегічним напрямом вдосконалення суспільного часопростору для людей з інвалідністю є глибока модернізація нормативно-правової бази та зміцнення інституційного механізму її реалізації. Виявлені у попередніх розділах дослідження проблеми, зокрема недосконалість законодавчих механізмів та їх практичного впровадження, вимагають системних змін, спрямованих на створення міцного правового фундаменту для забезпечення реальної рівності та інклюзії.

Ключовим завданням у цьому контексті є поглиблена гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами, передусім через забезпечення всеосяжної імплементації Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю[9], яку Україна ратифікувала, взявши на себе відповідні зобов'язання. Це вимагає не лише формального узгодження норм, але й насичення національного правового поля духом Конвенції, що передбачає інтеграцію принципів недискримінації, розумного пристосування, доступності та повноцінної участі осіб з інвалідністю в усі сфери суспільного життя. Важливим кроком на цьому шляху є реалізація заходів, передбачених актуальними державними програмними документами, такими як Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року [27], що свідчить про намагання держави систематизувати зусилля в цьому напрямі.

Водночас, наявність навіть прогресивного законодавства не гарантує його ефективності без розробки та впровадження дієвих механізмів його реалізації, усунення існуючих прогалин та колізій. Як було зазначено, зокрема, у контексті освітнього законодавства [22], існують суперечливі положення та відсутні чіткі процедури, що ускладнює практичне застосування норм. Тому стратегічні зусилля мають бути спрямовані на детальний аудит чинного законодавства з метою виявлення таких слабких місць, розробку чітких підзаконних актів, інструкцій та методичних рекомендацій, а також на забезпечення належного фінансування передбачених заходів. Нові ініціативи, як-от зміни до правил

працевлаштування осіб з інвалідністю, повинні супроводжуватися створенням прозорих та ефективних інструментів їх виконання.

Ефективність державної політики безпосередньо залежить від посилення інституційної спроможності органів влади, відповідальних за її формування та реалізацію. Це стосується як центральних, так і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Необхідно забезпечити їх належними кадровими, фінансовими та матеріально-технічними ресурсами, підвищити рівень професійної компетентності фахівців, що працюють у сфері інтеграції осіб з інвалідністю, а також налагодити чітку міжвідомчу координацію. Важливим є розвиток та підтримка існуючих інституцій, таких як інклюзивно-ресурсні центри [13], та забезпечення їхньої здатності надавати якісні послуги. Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні [14] також наголошує на важливості координації зусиль різних міністерств та відомств.

Нарешті, невід'ємною складовою вдосконалення правової та інституційної рамки є забезпечення ефективного моніторингу та оцінки виконання законодавства та державних програм. Необхідно розробити та впровадити систему чітких індикаторів, які дозволять відстежувати прогрес у досягненні поставлених цілей, виявляти недоліки та своєчасно коригувати політику. До процесу моніторингу та оцінки важливо активно залучати представників громадських об'єднань осіб з інвалідністю, що забезпечить прозорість, об'єктивність та врахування думки безпосередніх бенефіціарів політики, як це вже практикується, наприклад, Національною Асамблеєю людей з інвалідністю України при моніторингу реалізації Конвенції ООН.

Для повноцінної інтеграції осіб з інвалідністю вирішальне значення має усунення перешкод у матеріальному оточенні та забезпечення вільного доступу до інформаційних потоків. Цей стратегічний вектор передбачає комплексні перетворення, що стосуються як фізичної інфраструктури, так і комунікаційних каналів.

Фундаментальною засадою тут виступає широке впровадження принципів універсального дизайну в усі аспекти життєдіяльності суспільства. Такий підхід передбачає створення об'єктів містобудування, транспортних систем, житлових приміщень, громадських споруд та зон відпочинку, які за своєю суттю є зручними та придатними для використання усіма категоріями громадян, без огляду на їхні фізичні особливості чи вік, та не потребують подальших спеціальних адаптацій. Ця концепція є центральною у Національній стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні та гармонізується з передовими світовими тенденціями.

З метою подолання вже існуючих бар'єрів нагальною є розробка та послідовна реалізація цільових програм модернізації інфраструктурних об'єктів. Такі програми мають включати заходи з облаштування пандусів, монтажу ліфтів та спеціалізованих підйомних пристроїв, оновлення парку громадського транспорту з урахуванням потреб маломобільних груп населення, нанесення тактильних попереджувальних та спрямовуючих елементів для осіб із вадами зору, а також встановлення звукових сигналів на перехрестях. Забезпечення стабільного фінансування цих ініціатив, із залученням як державних, так і муніципальних бюджетних коштів, має стати пріоритетом.

Поряд із забезпеченням фізичної доступності, не менш критичним є гарантування безперешкодного доступу до інформації та засобів комунікації. Це завдання охоплює адаптацію інтернет-ресурсів, особливо тих, що належать державним установам та організаціям, що надають публічні послуги, до міжнародно визнаних стандартів веб-доступності. Також необхідно забезпечити надання послуг сурдоперекладу для осіб із порушеннями слуху, виготовлення інформаційних матеріалів шрифтом Брайля та використання легкочитабельних форматів для осіб з інтелектуальними чи когнітивними порушеннями. Важливість цифрової доступності підкреслюється і в Національній стратегії безбар'єрності [14].

Трансформація освітньої галузі є невід'ємною складовою формування інклюзивного суспільства, адже саме освіта закладає підвалини для

самореалізації особистості та її успішної інтеграції. Стратегічні зусилля в цьому напрямі мають бути зосереджені на кількох ключових аспектах.

Перш за все, це створення цілісного інклюзивного освітнього середовища, що охоплює всі рівні освіти – від дошкільних закладів до закладів вищої освіти та програм навчання дорослих. Це вимагає не лише формального зарахування осіб з особливими освітніми потребами, але й глибоких змін у філософії та практиці освітнього процесу, як це передбачено Законом України "Про освіту" [22] та Саламанською декларацією [31].

Невідкладним завданням є системна підготовка та перепідготовка педагогічних кадрів, здатних ефективно працювати в умовах інклюзії. Педагоги мають оволодіти сучасними методиками диференційованого навчання, технологіями психолого-педагогічного супроводу та навичками створення сприятливого мікроклімату в навчальному колективі.

Критично важливим є забезпечення навчальних закладів необхідними ресурсами, що включає як навчально-методичні матеріали, адаптовані до потреб різних категорій учнів та студентів, так і допоміжні засоби навчання та спеціальні засоби корекції психофізичного розвитку [19].

Особливу увагу слід приділити розвитку системи раннього втручання та комплексного психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами. Своєчасне виявлення потреб дитини та надання їй кваліфікованої допомоги на ранніх етапах розвитку, зокрема через мережу інклюзивно-ресурсних центрів, є запорукою її подальшого успішного навчання та соціалізації.

Нарешті, необхідною є гнучка адаптація навчальних програм та методів оцінювання для врахування індивідуальних можливостей та потреб кожного учня чи студента, забезпечуючи при цьому належний рівень освітніх стандартів.

Зміна суспільної свідомості та викорінення стереотипів є фундаментальною передумовою для успішної інтеграції осіб з інвалідністю.

Цей напрям має на меті створення атмосфери толерантності, поваги та взаєморозуміння.

Важливим інструментом є проведення широкомасштабних інформаційно-просвітницьких кампаній, спрямованих на підвищення рівня обізнаності суспільства про життя, потреби та потенціал людей з інвалідністю, а також на руйнування усталених негативних стереотипів та формування емпатійного ставлення. Такі кампанії мають використовувати різноманітні канали комунікації та бути орієнтовані на різні цільові аудиторії, що відповідає загальним цілям Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору [14].

Ключовим елементом є впровадження освітніх програм та тренінгів з безбар'єрного спілкування та етичної взаємодії. Результати емпіричного дослідження, підтвердили ефективність таких заходів у формуванні необхідних комунікативних навичок та подоланні психологічних бар'єрів у студентської молоді, що може бути поширено на інші соціальні групи. Державна політика має забезпечувати всебічну підтримку громадських ініціатив та організацій осіб з інвалідністю, оскільки вони відіграють важливу роль у захисті прав, наданні послуг та адвокації інтересів своїх членів, а також у формуванні суспільної думки .

Забезпечення економічної незалежності та права на працю є одним із наріжних каменів повноцінної інтеграції осіб з інвалідністю. Цей напрям передбачає створення умов для їхньої ефективної професійної реалізації.

Пріоритетом є стимулювання працевлаштування осіб з інвалідністю на відкритому ринку праці. Це може досягатися через механізми квотування робочих місць, надання податкових пільг та інших преференцій роботодавцям, які створюють адаптовані робочі місця та працевлаштовують людей з інвалідністю, як це передбачено чинним законодавством, наприклад, Законом України "Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні" [23], та новими ініціативами у цій сфері.

Важливим є розвиток системи професійної орієнтації, підготовки та перепідготовки осіб з інвалідністю, що відповідає актуальним потребам ринку праці та індивідуальним здібностям кожної людини. Освітні програми мають бути гнучкими та доступними, а процес навчання – супроводжуватися необхідною підтримкою.

Необхідно надавати підтримку підприємницьким ініціативам людей з інвалідністю, створюючи сприятливі умови для започаткування та ведення власної справи, включаючи доступ до фінансових ресурсів, консультаційної та менторської допомоги.

Ключовою передумовою є забезпечення фізичної та ергономічної доступності робочих місць та виробничого середовища відповідно до принципів універсального дизайну та індивідуальних потреб працівників з інвалідністю.

Належний рівень соціального захисту та медичного обслуговування є базовою потребою та правом кожної людини, і для осіб з інвалідністю це набуває особливого значення.

Стратегічним завданням є розвиток мережі послуг, що базуються в громаді, спрямованих на підтримку незалежного проживання осіб з інвалідністю, надання їм необхідної допомоги в повсякденному житті та сприяння їхній соціальній активності. Це відповідає принципам Конвенції ООН [9] та Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей [28].

Необхідно забезпечити комплексний медико-соціальний супровід та ефективну реабілітацію осіб з інвалідністю, що включає своєчасну діагностику, лікування, а також фізичну, психологічну, професійну та соціальну реабілітацію відповідно до індивідуальних програм, як це передбачено Законом України "Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні" [25].

Важливо впроваджувати індивідуальний підхід при наданні послуг, максимально враховуючи потреби, можливості та побажання кожної конкретної людини з інвалідністю та її родини.

Продовження курсу на деінституціалізацію та розвиток альтернативних, зокрема сімейних, форм догляду та підтримки є пріоритетом, що сприятиме запобіганню ізоляції та забезпеченню права осіб з інвалідністю жити в громаді.

Ефективне впровадження окреслених стратегічних напрямів вимагає чітко визначених механізмів їх реалізації, а також системи постійного моніторингу та об'єктивної оцінки досягнутих результатів.

Насамперед, необхідне чітке визначення відповідальних сторін на кожному етапі виконання стратегічних завдань. Це включає органи державної влади різних рівнів, органи місцевого самоврядування, які відіграють ключову роль у забезпеченні доступності на місцях, а також активне залучення інститутів громадянського суспільства, зокрема громадських організацій осіб з інвалідністю, та представників бізнес-сектору, який може сприяти створенню робочих місць та впровадженню інноваційних рішень.

Для успішної імплементації стратегії критично важливим є забезпечення дієвої міжвідомчої та міжсекторальної координації. Це дозволить уникнути дублювання зусиль, забезпечити комплексний підхід до вирішення проблем та ефективно використовувати наявні ресурси. Створення спеціальних координаційних рад або платформ може сприяти налагодженню такої взаємодії.

Фінансове підґрунтя стратегії має формуватися через залучення ресурсів з різних джерел. Це включає кошти державного та місцевих бюджетів, цільові програми, а також активне залучення міжнародної технічної та фінансової допомоги, грантових програм та приватних інвестицій, спрямованих на підтримку інклюзивних ініціатив.

Для відстеження прогресу та вимірювання ефективності впроваджуваних заходів необхідна розробка системи чітких, вимірюваних, досяжних, релевантних та обмежених у часі (SMART) індикаторів. Ці індикатори мають відображати як кількісні, так і якісні зміни у становищі осіб з інвалідністю та рівні доступності суспільного часопростору.

Основоположним принципом, що має пронизувати весь процес реалізації, моніторингу та оцінки стратегії, є забезпечення активної та значущої участі

людей з інвалідністю та їхніх представницьких організацій. Дотримання принципу "Нічого для нас без нас" [9] гарантує, що політика формуватиметься з урахуванням реальних потреб та пріоритетів цільової групи, а її результати будуть максимально відповідати їхнім очікуванням. Залучення організацій осіб з інвалідністю до моніторингових груп та оціночних комісій підвищить прозорість та довіру до процесу.

Реалізація запропонованого комплексного стратегічного підходу, що охоплює вдосконалення нормативно-правової бази, формування безбар'єрного середовища, модернізацію освіти, подолання соціально-психологічних бар'єрів, розширення економічних можливостей та забезпечення якісних послуг, матиме значний позитивний вплив на різні аспекти життя осіб з інвалідністю та суспільства в цілому.

Очікується суттєве підвищення рівня інтеграції людей з інвалідністю в усі сфери суспільного життя. Це означатиме їхню активнішу участь в освітньому процесі, на ринку праці, у культурних, спортивних та громадських заходах, що сприятиме реалізації їхнього особистісного потенціалу та зменшенню залежності від сторонньої допомоги.

Безпосереднім наслідком стане покращення якості життя людей з інвалідністю та їхніх родин. Усунення фізичних та інформаційних бар'єрів, доступ до якісних послуг та можливостей для самореалізації позитивно вплине на їхнє фізичне та психічне здоров'я, добробут та загальне відчуття задоволеності життям.

Послідовне впровадження стратегічних заходів сприятиме формуванню толерантного та інклюзивного суспільства, де різноманітність сприймається як цінність, а права кожної людини поважаються. Зміна суспільних установок та подолання стереотипів призведе до глибшого взаєморозуміння та солідарності між різними соціальними групами.

Одним із ключових результатів стане зменшення соціальної ізоляції та дискримінації осіб з інвалідністю. Створення умов для їхньої активної участі в

житті громади та забезпечення рівних можливостей допоможе подолати відчуженість та сприятиме побудові більш згуртованого суспільства.

У довгостроковій перспективі, успішна реалізація стратегії призведе до посилення соціально-економічного потенціалу країни. Залучення осіб з інвалідністю до активної економічної діяльності, підвищення їхнього освітнього та професійного рівня сприятиме зростанню продуктивності праці, розвитку людського капіталу та зміцненню економіки України в цілому.

Висновки до третього розділу

Систематизація ключових проблем та висновків, отриманих у ході дослідження інтеграції людей з інвалідністю у суспільний часопростір, окреслила нагальну потребу в розробці комплексного стратегічного підходу. Такий підхід має бути спрямований на ефективне подолання існуючих бар'єрів та створення дієвих умов для повноцінної участі осіб з інвалідністю в усіх аспектах життя українського суспільства.

Запропонований підхід базується на шести взаємопов'язаних напрямках, що охоплюють удосконалення нормативно-правової бази, створення доступного середовища, модернізацію освіти, формування інклюзивної культури, розширення економічних можливостей та забезпечення якісних послуг, із визначеними для кожного завданнями.

Особливу увагу в межах розробленого підходу приділено механізмам його практичної реалізації, моніторингу та оцінки ефективності. Підкреслено важливість чіткого окреслення відповідальних сторін, налагодження ефективної міжвідомчої та міжсекторальної координації, забезпечення стабільного фінансування з різних джерел, розробки системи об'єктивних індикаторів для відстеження прогресу, та, що є принциповим, гарантування активної та змістовної участі самих осіб з інвалідністю та їхніх громадських об'єднань на всіх етапах впровадження стратегії.

Передбачається, що послідовна та комплексна реалізація представленого стратегічного підходу сприятиме значному підвищенню рівня соціальної інтеграції людей з інвалідністю, суттєвому покращенню якості їхнього життя та

життя їхніх родин. Це, у свою чергу, стимулюватиме формування більш толерантного, згуртованого та інклюзивного суспільства, де зменшуватимуться прояви соціальної ізоляції та дискримінації, а також посилюватиметься загальний соціально-економічний потенціал України.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Проведене дослідження проблем та перспектив інтеграції людей з інвалідністю у суспільний часопростір підтвердило високу актуальність даної теми для сучасної України, особливо в умовах соціально-економічних трансформацій та викликів, пов'язаних із захистом прав людини та побудовою інклюзивного суспільства. Досягнуто поставленої мети – здійснено комплексний аналіз процесу інтеграції осіб з інвалідністю у різні сфери суспільного життя, визначено основні проблеми та запропоновано перспективні механізми їх вирішення для формування інклюзивного середовища.

У ході дослідження було послідовно реалізовано всі поставлені завдання. Насамперед, на основі глибокого аналізу наукової літератури та чинних нормативно-правових актів було сформовано та уточнено категорійно-понятійний апарат дослідження. Детально розглянуто ключові поняття, такі як "інвалід", "інвалідність", "інтеграція", "інклюзія", "суспільний часопростір", що дозволило виявити різноманітність підходів до їх трактування та науково обґрунтувати використання соціальної моделі розуміння інвалідності як методологічної основи для даного дослідження. Далі було визначено та систематизовано основні соціальні, культурні та нормативно-правові чинники, що суттєво впливають на процес інтеграції людей з інвалідністю в українському суспільстві. У цьому контексті проаналізовано ключові міжнародні стандарти та національне законодавство України у сфері забезпечення прав осіб з інвалідністю, що дало змогу виявити як певні позитивні зрушення, так і наявні прогалини та недосконалості в механізмах

практичної реалізації задекларованих норм. Важливою складовою роботи став аналіз ефективності існуючих підходів та практик соціального залучення людей з інвалідністю. Це завдання реалізовувалося через вивчення релевантного міжнародного досвіду, зокрема практики країн Європейського Союзу, та через проведення власного емпіричного дослідження.

Емпірична частина включала анкетування студентської молоді з метою оцінки поточного рівня доступності міського та освітнього середовища, виявлення їхньої обізнаності щодо проблем людей з інвалідністю, досвіду взаємодії та готовності до активної участі у формуванні інклюзивного простору. Окрім анкетування, було організовано та проведено спеціалізований тренінг "Культура безбар'єрного спілкування в університетському просторі", спрямований на формування практичних навичок етичної та ефективної комунікації з особами, що мають різні види порушень. Результати емпіричного етапу дозволили ідентифікувати ключові бар'єри – фізичні, інформаційні та соціально-психологічні – а також визначити рівень готовності майбутніх фахівців до конструктивної взаємодії в інклюзивному просторі. Завершальним етапом стало узагальнення отриманих теоретичних положень та емпіричних даних, що лягло в основу розробки комплексного стратегічного підходу до вдосконалення суспільного часопростору для людей з інвалідністю.

Запропонована стратегія охоплює шість ключових взаємопов'язаних напрямів: удосконалення нормативно-правової бази та інституційного забезпечення; формування універсально доступного фізичного та інформаційного середовища; модернізацію системи освіти для забезпечення справжньої інклюзії; подолання соціально-психологічних бар'єрів та формування інклюзивної культури; розширення можливостей для економічної самостійності та зайнятості; а також забезпечення доступних та якісних соціальних і медичних послуг, з визначенням конкретних завдань та механізмів реалізації для кожного напрямку.

Основні наукові результати та їх новизна даного дослідження виявляються у всебічному підході до вивчення проблеми. Зокрема, здійснено

комплексний аналіз та систематизацію проблем інтеграції осіб з інвалідністю в Україні, що охоплює теоретичні, нормативно-правові, інфраструктурні, освітні та соціально-психологічні аспекти, дозволяючи побачити цілісну картину викликів. Важливим внеском є виявлення специфіки сприйняття проблем інтеграції та доступності середовища саме студентською молоддю – майбутніми фахівцями соціальної сфери, а також визначення рівня їхньої обізнаності, досвіду взаємодії та готовності до активної участі у формуванні інклюзивного простору.

Ключовою науковою розробкою є обґрунтування та створення цілісного стратегічного підходу до вдосконалення суспільного часопростору для людей з інвалідністю. Цей підхід адаптований до сучасних українських реалій, враховує міжнародні стандарти та базується на фундаментальних принципах прав людини, універсального дизайну, міжсекторальної співпраці та, що особливо важливо, активної участі самих осіб з інвалідністю у прийнятті рішень, які їх стосуються. Окрім того, новизна полягає в емпіричному підтвердженні ефективності інтерактивних методів навчання, продемонстрованому на прикладі проведеного тренінгу з безбар'єрного спілкування, як дієвого інструменту підвищення рівня комунікативної компетентності та формування емпатійного ставлення до осіб з інвалідністю.

Практичне значення отриманих результатів є багатограним та відкриває можливості для конкретних позитивних змін. Теоретичні положення, зроблені висновки та, особливо, розроблені стратегічні напрями можуть бути безпосередньо використані органами державної влади та місцевого самоврядування під час розробки, впровадження та коригування національних і регіональних програм, спрямованих на забезпечення прав та суттєве покращення якості життя осіб з інвалідністю. Запропоновані в роботі рекомендації можуть слугувати міцною основою для вдосконалення повсякденної діяльності закладів освіти всіх рівнів, соціальних служб, медичних установ та громадських організацій у напрямку створення більш інклюзивного, доступного та дружнього до всіх середовища. Матеріали

дослідження, зокрема глибокий аналіз міжнародного досвіду та отримані емпіричні дані, становлять цінність для освітнього процесу, і можуть бути ефективно використані при підготовці майбутніх фахівців соціальної роботи, психологів, педагогів та інших спеціалістів, чия професійна діяльність пов'язана з особами з інвалідністю.

Нарешті, результати проведеного тренінгу та розроблені до нього методичні матеріали мають високий потенціал для застосування у проведенні подальших навчальних заходів, спрямованих на підвищення культури безбар'єрного спілкування та взаємоповаги в різних соціальних групах та професійних спільнотах.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у поглибленому вивченні специфіки інтеграції окремих категорій осіб з інвалідністю (з урахуванням типу та ступеня порушень, вікових особливостей, гендерних аспектів, місця проживання тощо), в моніторингу ефективності впровадження запропонованих стратегічних заходів на практиці, а також у розробці та апробації інноваційних моделей та технологій соціальної роботи, спрямованих на підвищення рівня соціальної активності та якості життя осіб з інвалідністю в умовах динамічних суспільних змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар Н.О. Основні напрями та особливості соціального захисту інвалідів у країнах ЄС. Бізнес Інформ. 2012. № 6. С. 120–124.
2. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Буселю – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005 – 1719с.
3. Гірняк А.Н. Психологічна ефективність оргтехнології модульно-розвивальної взаємодії у просторі ЗВО. *Психологія і суспільство*. 2022. №1. С. 199-238. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.01.199>
4. Гірняк А.Н., Гірняк Г.С. Діалогічна взаємодія учасників освітнього процесу, як передумова та гарантія його ефективності. *Guarantees and protection of fundamental human rights as the integral element of integration of Ukraine on the EU: monografia zbiorowa*. Olsztyn (Polska) : Wydział Prawa i Administracji UWM w Olsztynie, 2019. S. 105 – 117
5. Європейський кодекс соціального забезпечення: Кодекс Ради Європи від 06.11.1990 № ETS N 139. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_651. (дата звернення: 30.03.2025)
6. Загальна декларація прав людини ООН; Декларація, Міжнародний документ : Закон України від 10.12.1948 р. № 995_015. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 17.03.2025).
7. Інвалідність та суспільство: навчально-методичний посібник. За заг. редакцією Байди Л.Ю., Красюкової – Еннс О.В. / Кол. авторів: Байда

Л.Ю., Красюкова – Еннс О.В., Буров С Ю., Азін В.О., Грибальський Я.В., Найда Ю.М. – К., 2012. - 216 с.

8. Інтеграція / В. М. Трегобчук, С. В. Мочерний, С. П. Павлюк, В. В. Копійка, Л. Г. Мельник // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011.

9. Конвенція про права осіб з інвалідністю : Закон України від 06.03.2010 р. № 1767-VI. Дата оновлення: 19.06.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (дата звернення: 15.03.2025).

10. Костюк В.Л., Мельник О.Я. Європейський кодекс соціального забезпечення у контексті новітньої моделі джерел права: проблеми та тенденції. Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017р.). У 2-х т. Т.1 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 535-540.

11. Мельник В. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ: ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄС. *Підприємництво, господарство і ПРАВО*. 2018.

12. Міщик Л. І. Інклюзивна освіта як умова соціалізації дітей-інвалідів у процесі навчання / Л. І. Міщик // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна". - 2012. - № 5. - С. 139-142. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2012_5_32.

13. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів: навчально-методичний посібник / за заг. ред. М.А. Порошенко та ін. Київ: 2018. – 252 с.

14. Пріоритети та виклики політики безбар'єрності: аналітичні матеріали до розробки Плану заходів на 2025-2026 роки з реалізації

Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні. — Київ: НІСД, 2024. — 136с.

15. Про внесення змін до деяких законів України щодо прав інвалідів : Закон України від 22.12.2011 р. № 4213-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4213-17> (дата звернення: 15.03.2025).

16. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III. Дата оновлення: 26.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14/sp:max100>. (дата звернення: 20.03.2025)

17. Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання : Закон України від 01.10.2010 р. № 912. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/en/v0912290-10> (дата звернення: 21.03.2025)

18. Про затвердження Програми професійної підготовки інвалідів по слуху і зору у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації : Закон України від 17.11.2003 р. № 764, 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0764290-03>. (дата звернення: 21.03.2025)

19. Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (початкова школа) : Закон України від 03.11.2004 р. № 849. Дата оновлення : 28.01.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0849290-04> 28.01.2014. (дата звернення: 20.03.2025)

20. Про затвердження Типового переліку допоміжних засобів для навчання (спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку) осіб з особливими освітніми потребами, які навчаються в закладах освіти : Закон України від 23.04.2018 р. № 414. Дата оновлення: 06.02.2025. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0582-18> (дата звернення: 02.04.2025)

21. Про Національну доктрину розвитку освіти : Закон України від 17.04.2002 р. № 347/2002 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>(дата звернення: 02.04.2025)
22. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Дата оновлення : 02.05.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 17.03.2025)
23. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XII. Дата оновлення: 01.01.2025.URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12>(дата звернення: 15.03.2025).
24. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. Дата оновлення: 01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.(дата звернення: 20.03.2025)
25. Про реабілітацію інвалідів в Україні : Закон України від 06.10.2005 р. 2961-IV. Дата оновлення: 04.04.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>.(дата звернення: 20.03.2025)
26. Про створення умов щодо забезпечення права на освіту осіб з інвалідністю: Закон України від 02.12.2005 р. № 691. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0691290-05>.(дата звернення: 21.03.2025)
27. Про схвалення Національного плану дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.04.2021 р. № 285-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2021>(дата звернення: 02.04.2025)
28. Про схвалення Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та затвердження плану заходів з реалізації її I етапу : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 р. № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017>(дата звернення: 18.05.2025).

29. Психодіагностика [Електронний ресурс] : опорн. консп. лекцій / уклад. Фурман А. В. - Тернопіль : ТНЕУ, 2016. - 48 с.
30. Романишин В. М. Проблеми теорії часопростору міста в літературі (на матеріалі творчості Бруно Шульца та Дебори Фогель) : дис. ... канд. філол. наук / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича Міністерство освіти і науки України. Чернівці, 2017. 212 с.
31. Саламанська декларація та рамки дій щодо осіб з особливими освітніми потребами : Закон України від 10.06.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94(дата звернення: 17.03.2025).
32. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1993 р. №48/96.
33. Трихліб К. О. Інтеграція: сутність і особливості / К. О. Трихліб // Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики : зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., м. Харків, 24 трав. 2016 р. – Харків, 2016. – С. 100–105.
34. Фурман А.В. Сучасні тенденції розвитку сфери психології в оптиці вітакультурної методології. Психологія і суспільство. 2021. №2. С. 6-15. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.02.006>
35. Фурман О.Є. Джерела та засади досягнення позитивно-гармонійної Я-концепції як структурно-функціональної цілісності. *Психологія і суспільство*. 2023. №2. С. 142-168. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.142>
36. Фурман О.Є., Шафранський В.В. Гірняк Г.С. Міжособове спілкування і вплив як осереддя та інструмент соціально-психологічної роботи. *Психологія і суспільство*. 2022. №2. С. 83-96. DOI: <https://goi.org/10.35774/pis2022.02.083>

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитування

Опитування складається з 15 запитаннями з варіантами відповідей та 5 запитаннями з розгорнутою відповіддю:

Частина 1: запитання з варіантами відповідей

1. Як ви оцінюєте рівень доступності вашого міста для людей з інвалідністю?

- а) Дуже доступно (0)
- б) Досить доступно (11)
- в) Скоріше недоступно (5)
- г) Зовсім недоступно (1)

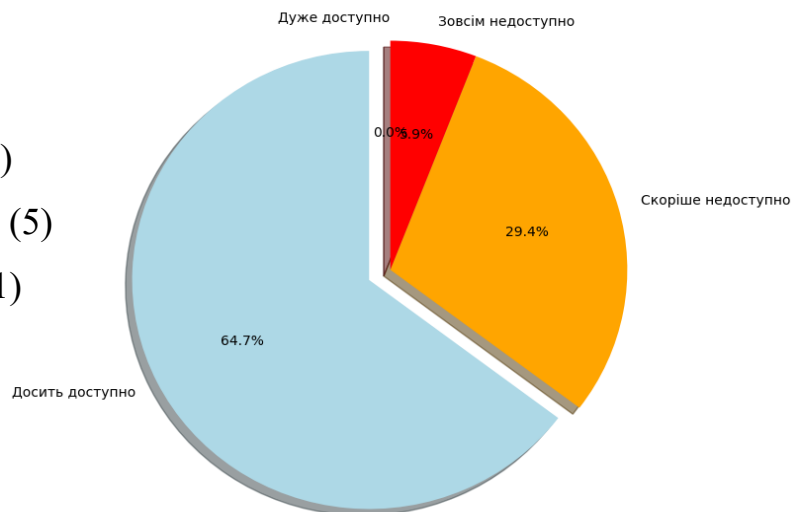
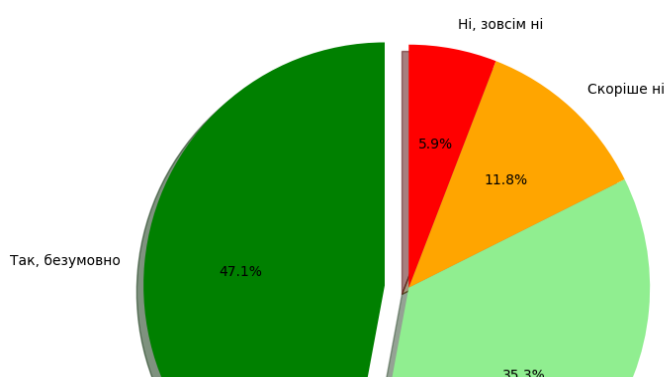

Рис. А.1

2. Чи вважаєте ви, що освіта відіграє важливу роль у формуванні толерантного ставлення до людей з інвалідністю?

- а) Так, безумовно (8)
- б) Скоріше так (6)
- в) Скоріше ні (2)

d) Ні, зовсім ні (1)

Рис. А.2

3. Чи мали ви особистий досвід спілкування з людьми з інвалідністю?

- a) Так, часто (3)
- b) Іноді (5)
- c) Рідко (6)
- d) Ніколи (3)

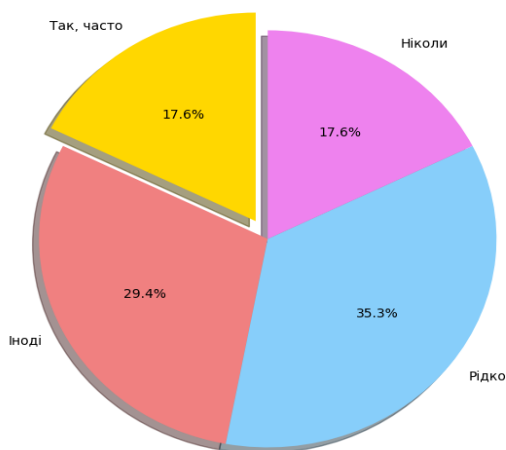

Рис. А.3

4. Як ви вважаєте чи достатньо у вас знань про проблеми, з якими стикаються люди з інвалідністю?

- a) Так, цілком достатньо (1)
- b) Достатньо (10)
- c) Недостатньо (6)
- d) Зовсім недостатньо (0)

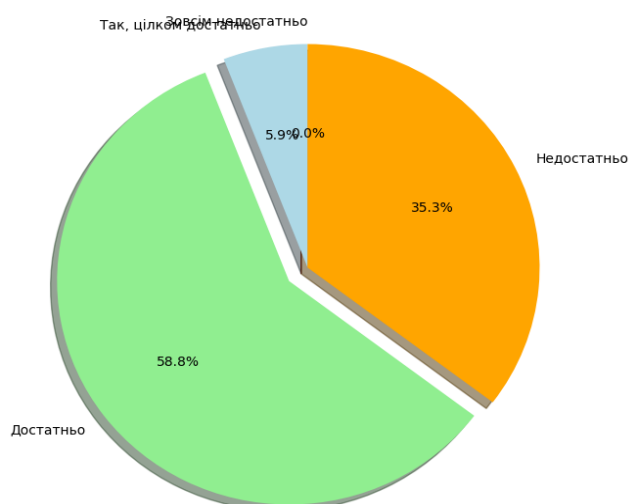
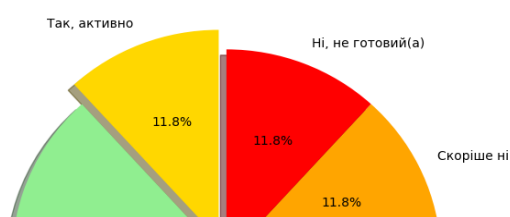

Рис. А.4

5. Чи готові ви особисто сприяти створенню інклюзивного середовища у вашому університеті/місті?

- a) Так, активно (2)
- b) Готовий(а) за можливості (11)
- c) Скоріше ні (2)
- d) Ні, не готовий(а) (2)

Рис. А.5

6. Як ви оцінюєте доступність освіти для людей з інвалідністю в Україні?

- a) Висока (2)
- b) Середня (13)
- c) Низька (2)
- d) Дуже низька (0)

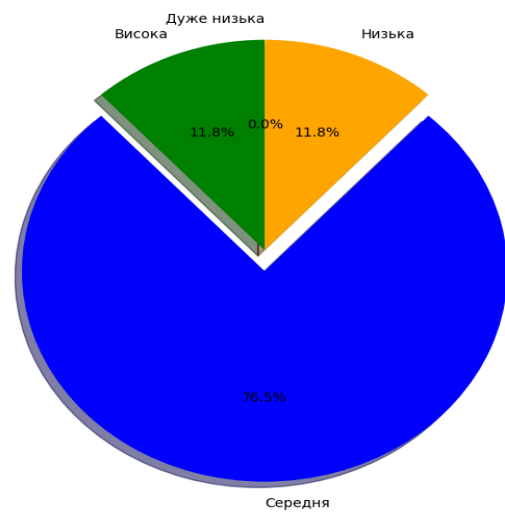

Рис. А.6

7. Чи вважаєте ви, що люди з інвалідністю мають рівні можливості для працевлаштування?

- a) Так, безумовно (2)
- b) Скоріше так (3)
- c) Скоріше ні (10)
- d) Ні, зовсім ні (2)

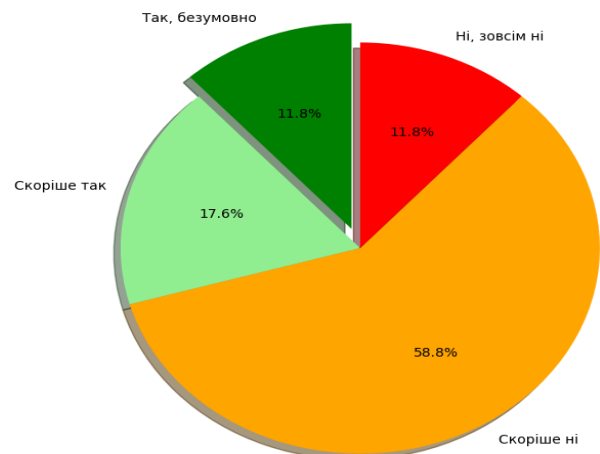
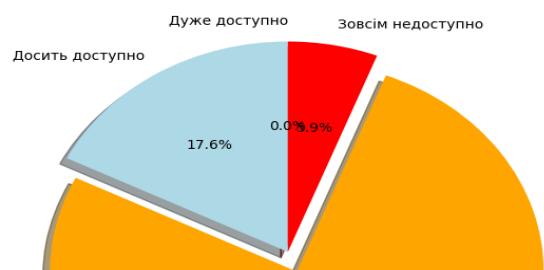

Рис. А.7

8. Як ви оцінюєте доступність культурних та розважальних закладів для людей з інвалідністю?

- a) Дуже доступно (0)
- b) Досить доступно (3)
- c) Скоріше недоступно (13)
- d) Зовсім недоступно (1)

Рис. А.8

9. Чи вважаєте ви, що транспортна інфраструктура в Україні є доступною для людей з інвалідністю?

- a) Так, повністю (0)
- b) Частково (11)
- c) Ні, недостатньо (5)
- d) Зовсім ні (1)

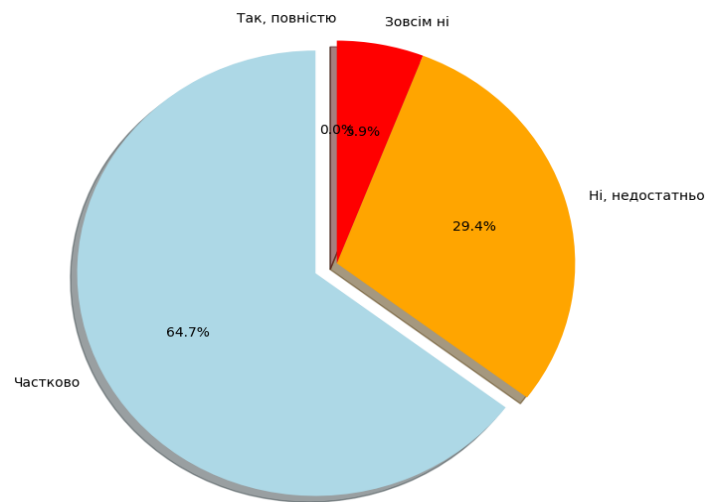

Рис. А.9

10. Як ви оцінюєте роль засобів масової інформації у формуванні суспільної думки про людей з інвалідністю?

- a) Позитивна (5)
- b) Нейтральна (10)
- c) Негативна (0)
- d) Важко оцінити (2)

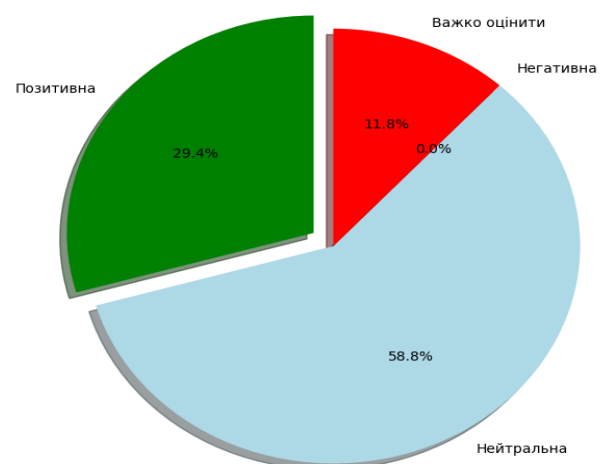

Рис. А.10

11. Які, на вашу думку, технології можуть допомогти людям з інвалідністю?

- a) Спеціалізоване програмне забезпечення (1)

- b) Адаптовані гаджети (1)
- c) Робототехніка (1)
- d) Всі варіанти відповідей (14)

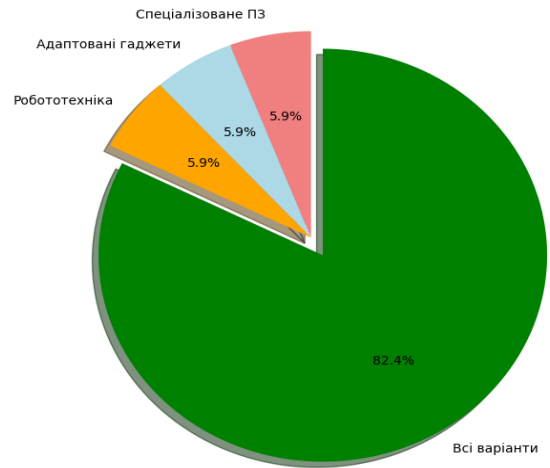

Рис. А.11

12. Чи вважаєте ви, що в Україні достатньо уваги приділяється питанням психологічної підтримки людей з інвалідністю та їхніх родин?

- a) Так, безумовно (0)
- b) Скоріше так (12)
- c) Скоріше ні (5)
- d) Ні, зовсім ні (0)

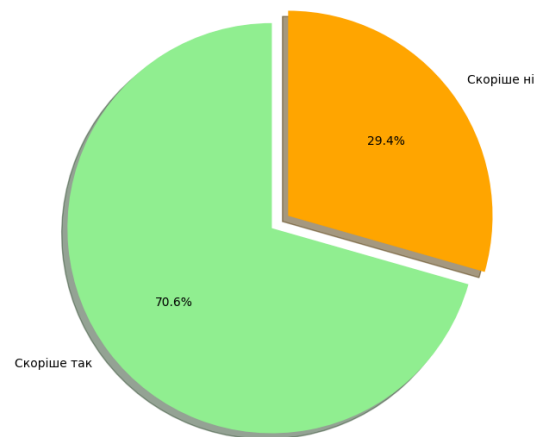

Рис. А.12

13. Як ви ставитесь до інклюзивної освіти?

- a) Позитивно, це необхідно (15)
- b) Нейтрально (0)
- c) Негативно, це не ефективно (0)
- d) Важко відповісти (2)

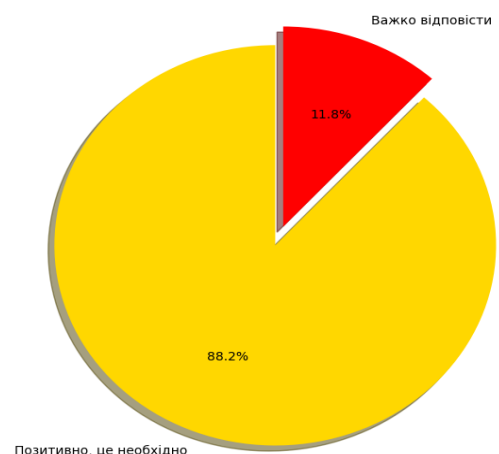
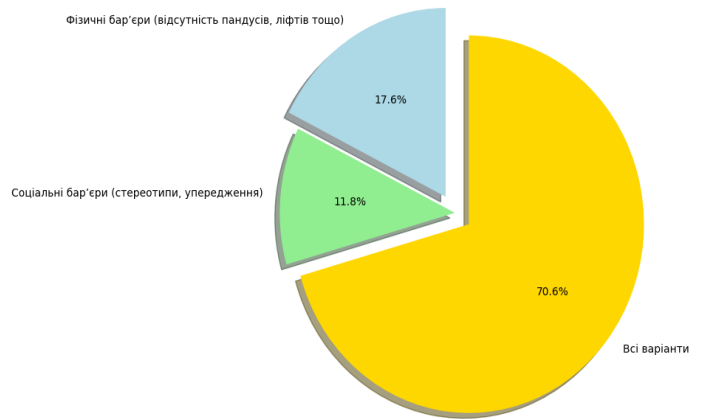

Рис. А.13

14. Які, на вашу думку, основні бар'єри стоять на шляху інтеграції людей з інвалідністю?

- a) Фізичні бар'єри (відсутність пандусів, ліфтів тощо) (3)

- b) Соціальні бар'єри
(стереотипи,
упередження) (2)
- c) Економічні бар'єри
(відсутність робочих
місць) (0)
- d) Всі варіанти відповідей
(12) **Рис. А.14**

15. Чи вважаєте ви, що кожен з нас може зробити щось для підтримки інтеграції людей з інвалідністю?

- a) Так, безумовно (11)
- b) Скоріше так (5)
- c) Скоріше ні (1)
- d) Ні, не думаю (0)

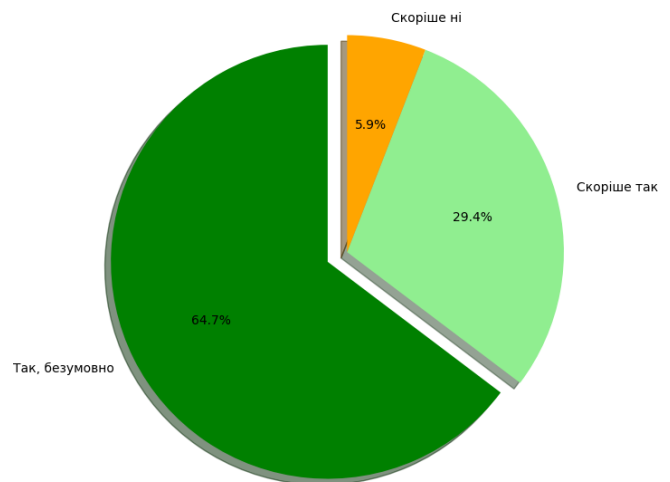

Рис. А.15

Частина 2: запитання з розгорнутою відповіддю

- Які приклади позитивних дій сприяють інтеграції людей з інвалідністю в суспільство?

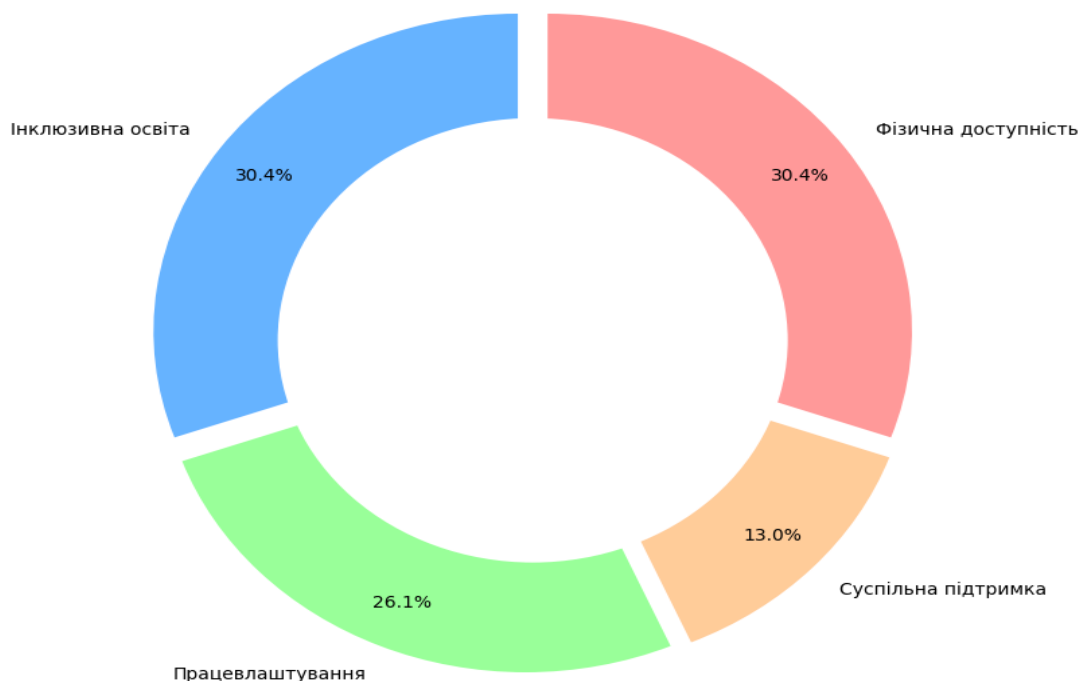

Рис. А.16

2. Опишіть ситуацію, коли ви стали свідком або брали участь у прояві емпатії та підтримки щодо людей з інвалідністю. Які почуття у вас це викликало, і що ви вважаєте найважливішим у такій підтримці?

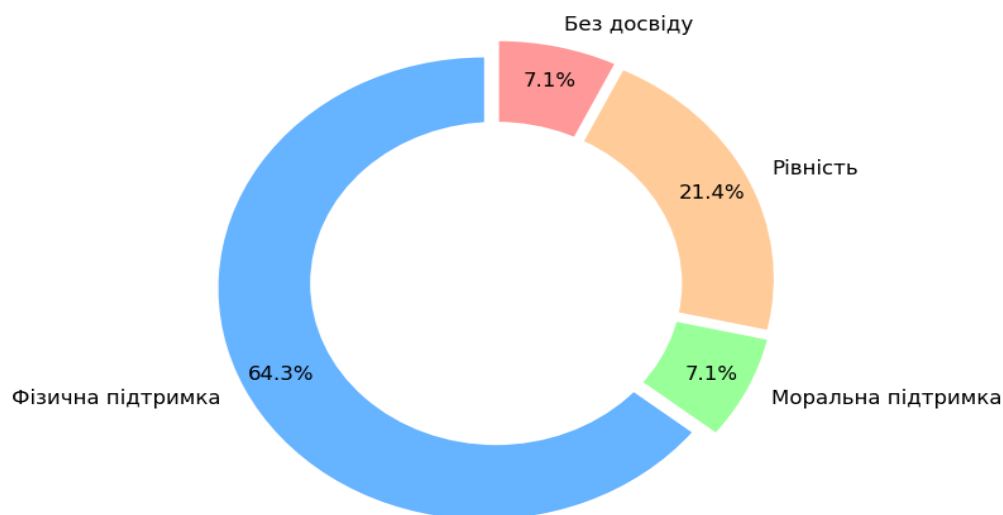

Рис. А.17

3. Як ви вважаєте, які основні сфери життя людей з інвалідністю потребують найбільшої уваги з боку суспільства та держави? (Наприклад, освіта, працевлаштування, медичне обслуговування).

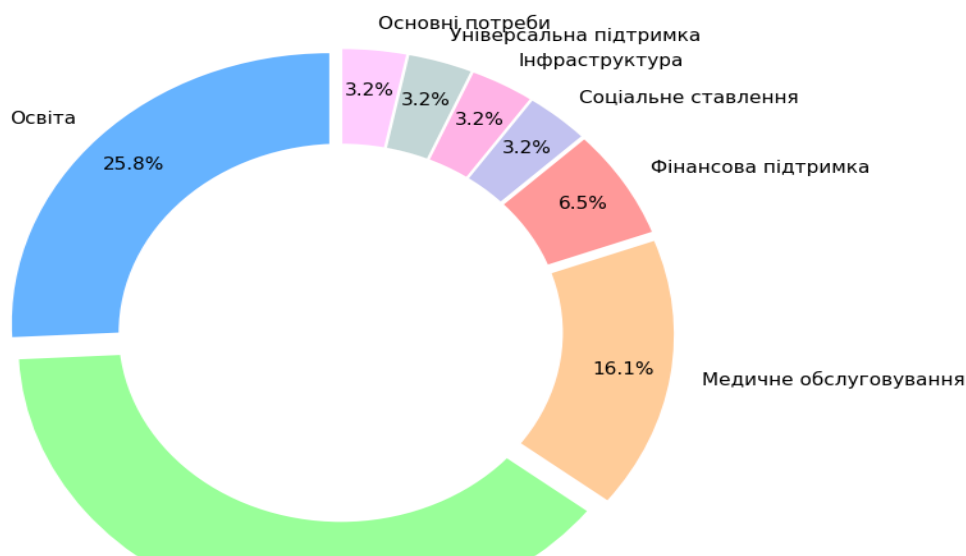

Рис. А.18

4. Опишіть ситуацію, коли ви стали свідком або брали участь у прояві дискримінації щодо людини з інвалідністю. Які почуття у вас це викликало, і що ви зробили або хотіли б зробити?

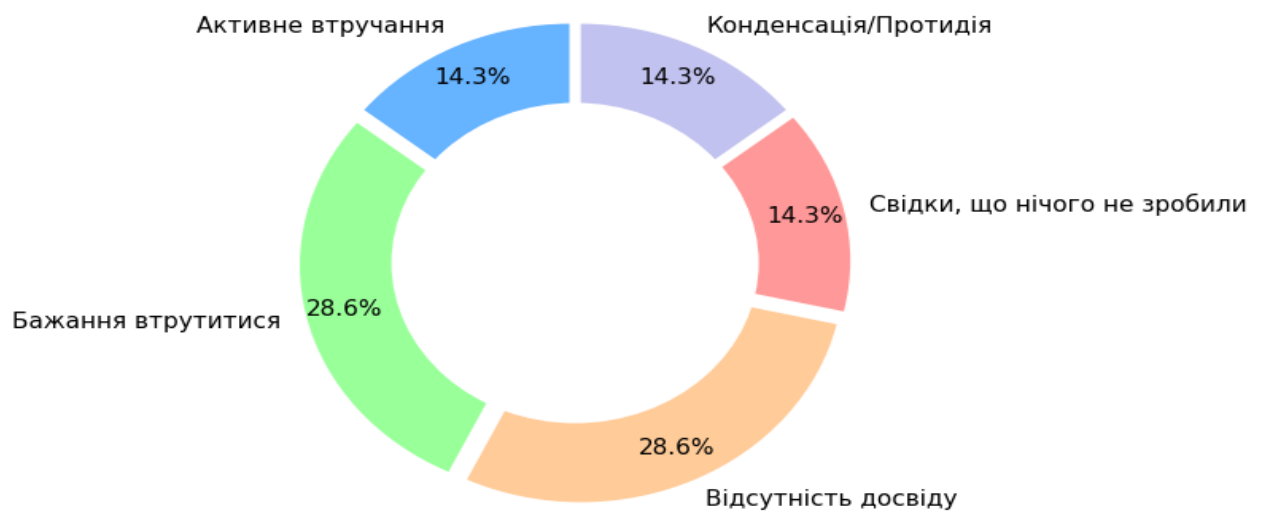

Рис. А.19

5. Які кроки можна зробити для покращення доступності вашого університету/міста для людей з інвалідністю?

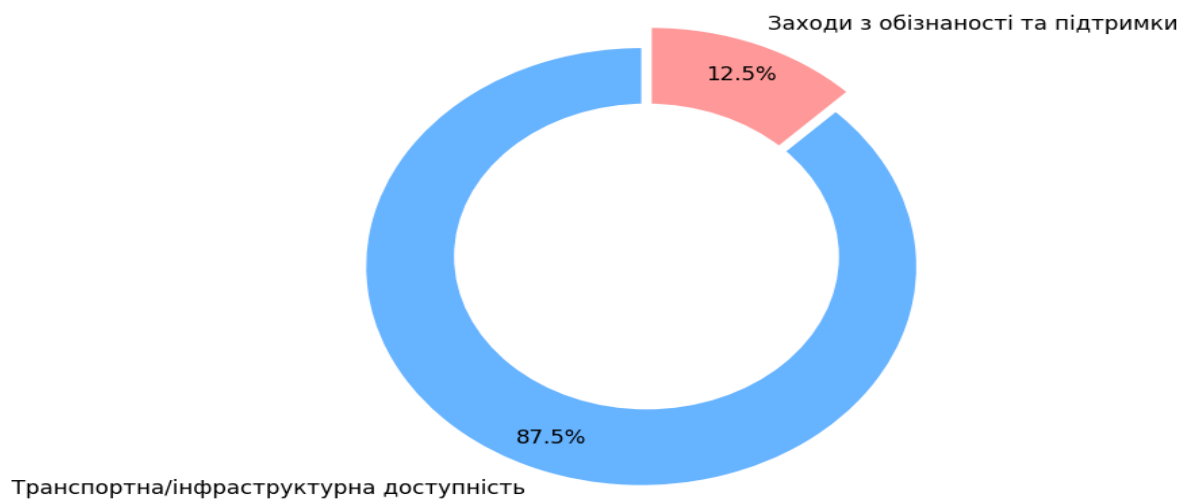
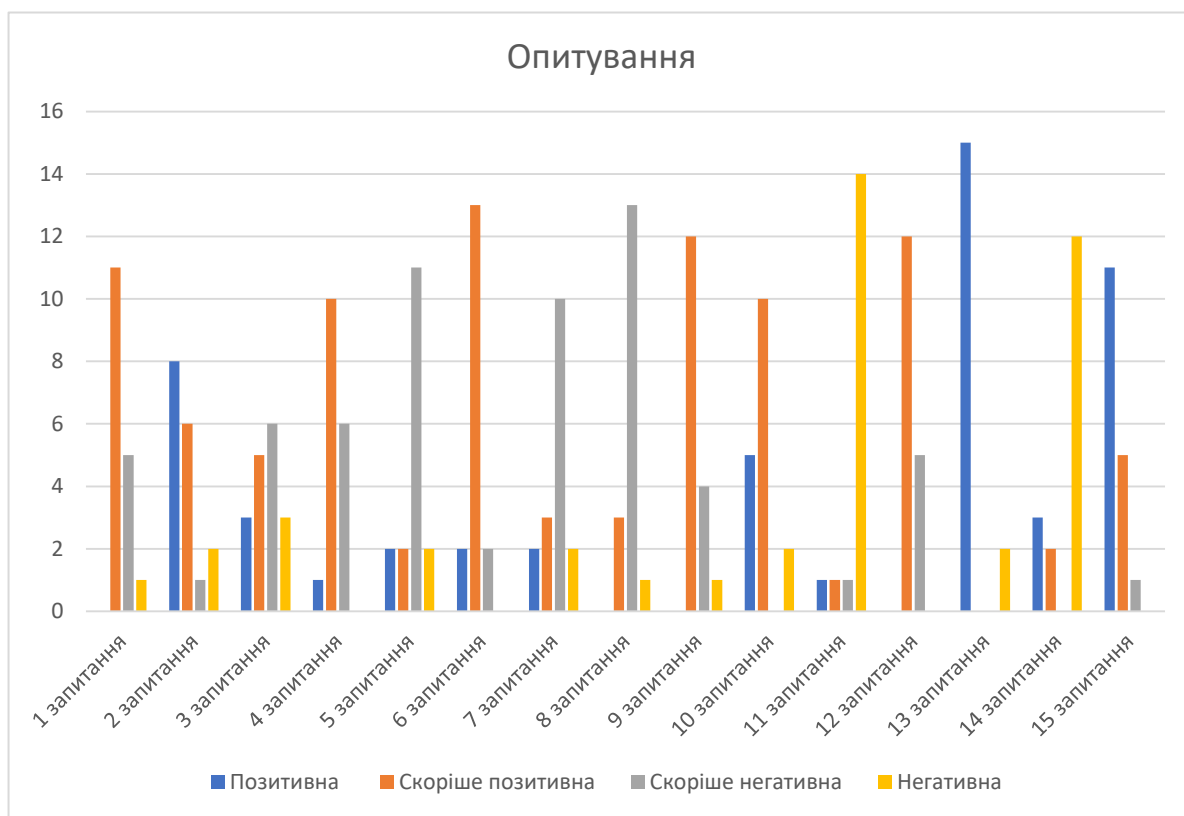

Рис. А.20

Діаграма А.1

Тренінг

«Культура безбар'єрного спілкування»

Мета: сформувати у студентів усвідомлення важливості принципів безбар'єрного спілкування та розвинути практичні навички етичної взаємодії з людьми, що мають інвалідність.

Цільова аудиторія: студенти університету.

Матеріали: презентація "Культура безбар'єрного спілкування", проєктор та екран, роздруківки для практичних завдань, папір (формату А4), ручки.

Час: 1,5-2 години

Вступ

Оголошення теми і мети тренінгу:

Шановні учасники, після нашого знайомства та налаштування на спільну роботу, дозвольте офіційно оголосити тему сьогоднішнього тренінгу. Ми зосередимо нашу увагу на надзвичайно важливій та актуальній для кожного з нас темі – "Культура безбар'єрного спілкування".

Це поняття охоплює не лише правила етикету, а й глибинне розуміння принципів поваги, рівності та ефективної взаємодії у нашому різноманітному суспільстві, особливо в контексті спілкування з людьми з інвалідністю та іншими особливими потребами.

Основна мета нашого тренінгу, як зазначено і в наданих вам матеріалах, полягає у формуванні у вас, шановні студенти, усвідомлення важливості принципів безбар'єрного спілкування. Ми прагнемо не просто надати вам

теоретичну інформацію, але й, що значно важливіше, сприяти розвитку практичних навичок та інструментів. Ці навички допоможуть вам вільно, впевнено та, головне, етично взаємодіяти з усіма людьми, враховуючи їхні індивідуальні потреби та особливості. Кінцевим результатом нашої спільної роботи має стати не лише засвоєння нових знань, а й формування внутрішньої готовності створювати та підтримувати по-справжньому інклюзивне та комфортне середовище, де кожна людина почувається цінною, шанованою та почутою.

Інформаційне повідомлення: «Що таке культура безбар'єрного спілкування?»

Культура безбар'єрного спілкування – це система цінностей, етичних норм та практичних навичок, спрямованих на створення комфортного та поважливого середовища для взаємодії між усіма людьми, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей, зокрема наявності інвалідності. Вона ґрунтується на принципах рівності, поваги до гідності та визнанні унікальності кожної особистості.

В основі культури безбар'єрного спілкування лежить поняття "безбар'єрності". Важливо розуміти, що це значно ширше, ніж просто фізична доступність, така як наявність пандусів чи тактильної плитки. Безбар'єрність – це, перш за все, рівність можливостей для всіх людей, незалежно від їхнього віку, статі, стану здоров'я чи місця проживання. Це створення умов, за яких кожна людина може повноцінно брати участь у житті суспільства без будь-яких перешкод чи дискримінації.

Ключовим принципом такої культури є підхід "спочатку людина, а потім її статус (чи особливості)". Це означає, що у спілкуванні необхідно бачити насамперед особистість, а не фокусуватися на її інвалідності чи інших відмінностях. Такий підхід допомагає уникнути стереотипів та упереджень.

Культура безбар'єрного спілкування наголошує, що інклюзія та безбар'єрність стосуються не лише людей з інвалідністю, а й визначають якість життя всього суспільства. Йдеться не про жалість, а про забезпечення рівних

можливостей та визнання права кожної людини бути активною частиною спільноти. Це також про те, як кожен з нас може сприяти позитивним змінам у житті інших людей.

Практичні аспекти культури безбар'єрного спілкування включають:

- використання коректної термінології: наприклад, говорити "людина з інвалідністю", а не "інвалід"; "людина з порушенням зору", а не "сліпий" тощо. Важливо сприймати студента чи будь-яку людину з інвалідністю як окрему особистість та рівного партнера у спілкуванні, не зацікалюючись на його особливостях.
- етичні принципи взаємодії: це повага до особистого простору, пропозиція допомоги (але не нав'язування її, будучи готовим до відмови), звернення безпосередньо до людини, а не до її супроводжуючого.
- розуміння та врахування різних потреб: залежно від виду обмежень життєдіяльності (порушення опорно-рухового апарату, слуху, зору, мовлення, невидима інвалідність тощо), можуть знадобитися різні підходи у спілкуванні. Наприклад, при спілкуванні з людиною, яка має порушення зору, важливо представлятися на початку розмови та попереджати про фізичний контакт. При взаємодії з людиною, яка має труднощі зі слухом, слід говорити чітко, дивлячись в обличчя, та за можливості використовувати візуальні матеріали.
- фокус на людині, а не на її інвалідності: важливо концентрувати погляд на людині, а не на її фізичних особливостях, та не наголошувати на її "хорообрості" чи "силі волі" у зв'язку з інвалідністю.

Таким чином, культура безбар'єрного спілкування – це свідоме прагнення до створення такого комунікативного простору, де кожен почувається комфортно, безпечно, де його поважають і цінують як особистість, забезпечуючи рівні умови для діалогу та взаєморозуміння. Це важливий крок до побудови інклюзивного суспільства.

Звісно, ось дві рольові гри на тему "Культура безбар'єрного спілкування", розроблені з урахуванням вашої теми та наданих матеріалів:

Рольова гра 1: "Планування спільного проєкту (невидима інвалідність)"

Мета: відпрацювати навички уважного ставлення до потреб усіх учасників групи, зокрема тих, чії особливості не є очевидними; навчитися створювати комфортні умови для повідомлення про індивідуальні потреби.

Персонажі:

Олена: студентка, яка має невидиму інвалідність (наприклад, стан, що вимагає регулярних коротких перерв або спричиняє швидку втомлюваність, про що вона не зобов'язана відразу детально повідомляти).

Максим: студент, дуже енергійний, орієнтований на швидке виконання завдання, схильний пропонувати інтенсивний графік роботи.

Ірина: студентка, спостережлива, прагне до того, щоб усім було комфортно працювати в команді.

Ситуація: троє студентів зібралися для обговорення та планування спільного навчального проєкту. Максим одразу пропонує працювати кілька годин поспіль без перерв, щоб "швидше все зробити". Олена починає відчувати дискомфорт та розуміє, що такий темп їй не підходить, але вагається, як про це сказати.

Завдання для Олени: спробувати донести до групи свої потреби щодо темпу роботи та необхідності коротких перерв, не вдаючись у зайві медичні деталі, якщо вона цього не бажає. Спостерігати за реакцією Максима та Ірини.

Завдання для Максима: спочатку продемонструвати зосередженість на завданні та неуважність до стану Олени, наполягаючи на своєму плані. Потім, залежно від того, як Олена та Ірина вибудовуватимуть комунікацію, спробувати зрозуміти та адаптувати свій підхід.

Завдання для Ірини: бути уважною до невербальних сигналів Олени (наприклад, втома, неспокій). Спробувати делікатно підтримати Олену, запропонувати обговорити комфортний для всіх режим роботи або першою запропонувати зробити коротку перерву.

Питання для обговорення після гри:

- Як Олена почувалася в цій ситуації? Чи легко їй було повідомити про свої потреби? Чому?
- Які дії чи слова Максима створювали комунікативний бар'єр? Як він міг би діяти більш інклюзивно?
- Яку роль відіграла Ірина? Чому важлива уважність до невербальних сигналів та проактивна підтримка?
- Як група може створити таку атмосферу, щоб кожен учасник почувався безпечно та комфортно повідомляти про свої індивідуальні потреби?
- Як цей сценарій ілюструє принципи безбар'єрного спілкування у випадку з невидимими особливостями чи станами здоров'я?

Рольова гра 2: "Консультація у викладача (взаємодія з супроводжуючим)"

Мета: відпрацювати навичку прямого звернення до людини з інвалідністю, навіть за наявності супроводжуючої особи; зрозуміти важливість поваги до самостійності особи.

Персонажі:

Сергій: студент, який має порушення опорно-рухового апарату та прийшов на консультацію до викладача. Він може чітко висловлювати свої думки.

Анна: подруга Сергія, яка його супроводжує та прийшла підтримати.

Викладач(ка): проводить консультацію щодо курсової роботи.

Ситуація: Сергій та Анна заходять до кабінету викладача. Сергій хоче обговорити план своєї курсової роботи. Викладач(ка), побачивши їх обох, починає ставити запитання щодо курсової Сергія, але адресує їх переважно Анні, або дивиться на Анну, очікуючи від неї відповіді чи підтвердження слів Сергія.

Завдання для Сергія: намагатися активно вести діалог з викладачем, відповідати на запитання, демонструвати свою компетентність у темі курсової. Спостерігати за комунікативною поведінкою викладача.

Завдання для Анни: поводитися стримано, не намагатися відповідати за Сергія, якщо запитання адресовані йому. Може тактовно переадресовувати погляд викладача на Сергія або м'яко підказати, що Сергій сам може відповісти.

Завдання для Викладача(ки): спочатку продемонструвати модель поведінки, коли увага та запитання (свідомо чи несвідомо) спрямовуються на супроводжуючу особу, а не безпосередньо на студента з інвалідністю. По ходу гри, можливо, під впливом реакції Сергія чи Анни, спробувати скоригувати свою поведінку.

Питання для обговорення після гри:

- Як почувався Сергій, коли викладач звертався переважно до Анни? Чи відчував він повагу до себе як до самостійного студента?
- Чому викладач міг обрати таку модель спілкування? Які стереотипи могли спрацювати?
- Які дії Анни були коректними або могли б допомогти скерувати комунікацію правильно?
- Як саме викладачу слід було побудувати розмову з самого початку, дотримуючись принципів безбар'єрного спілкування? ("Говоріть саме з нею (ним), навіть якщо поруч є її супроводжуючий").
- Які наслідки може мати ігнорування прямого спілкування з людиною з інвалідністю?

Кейс-стаді: "Непрохані поради та публічні припущення"

Ситуація:

Олена, студентка першого курсу, яка має порушення зору та користується білою тростиною, очікує на подругу біля входу в університетську бібліотеку. Вона стоїть спокійно, слухаючи аудіокнигу через навушники. До неї підходить

незнайома жінка старшого віку (не співробітниця університету) і досить голосно, торкаючись її за плече, каже:

"Дівчинко, а що ж ти тут сама стоїш, такій нещасній треба ж допомагати! Ти, мабуть, заблукала? А ти знаєш, є такі спеціальні окуляри, моя сусідка носила, каже, трохи краще бачила. І взагалі, тобі треба було в спеціалізований заклад іти вчитися, там би тобі легше було, ніж тут серед здорових мучитися. Не плач тільки, все буде добре, головне – молитися."

Олена знімає навушники, виглядає спантеличеною та відчуває себе дуже ніяково від такої уваги та коментарів.

Питання для обговорення в малих групах:

1. Аналіз ситуації:

- Які саме дії та висловлювання жінки були некоректними з точки зору культури безбар'єрного спілкування?
- Які принципи етичної взаємодії були порушені? (Наприклад, повага до особистого простору, презумпція компетентності, право на приватність, використання коректної термінології тощо).
- Які стереотипи щодо людей з порушеннями зору або інвалідністю загалом проявилися у словах жінки? (акцент на "жалості", а не "рівності можливостей").

2. Почуття та перспективи:

- Як, на вашу думку, почувалася Олена в цій ситуації? Які емоції вона могла переживати?
- Як ви гадаєте, якими були мотиви жінки? Чи хотіла вона справді допомогти, чи її дії мали інший підтекст?

3. Можливі реакції та рішення:

- Як Олена могла б відреагувати на слова жінки? Запропонуйте кілька варіантів реакції (від стриманої до більш прямої) та обговоріть їхні можливі наслідки.
- Чи варто було Олені пояснювати жінці некоректність її поведінки? Якщо так, то як це можна було б зробити?

- Якби ви були свідком цієї сцени (наприклад, одногрупником Олени), чи втрутилися б ви? Якщо так, то яким чином? Якою була б ваша роль?

4. Уроки та висновки:

- Чого навчає ця ситуація про важливість ненав'язливості при пропозиції допомоги?"Якщо людина потребує допомоги – обов'язково запропонуйте її, але водночас будьте готові до того, що вона може її не прийняти").

- Як слід пропонувати допомогу людині з інвалідністю, щоб це було доречно та з повагою?

- Які загальні висновки щодо культури безбар'єрного спілкування можна зробити на основі аналізу цього кейсу? Як ця ситуація пов'язана з принципом "спочатку людина, а потім її статус"?

Інструкція для груп:

Обговоріть кейс у вашій групі протягом 10-15 хвилин. Занотуйте ключові моменти вашого обговорення та будьте готові представити свої думки та запропоновані рішення всім учасникам тренінгу.

